

2506

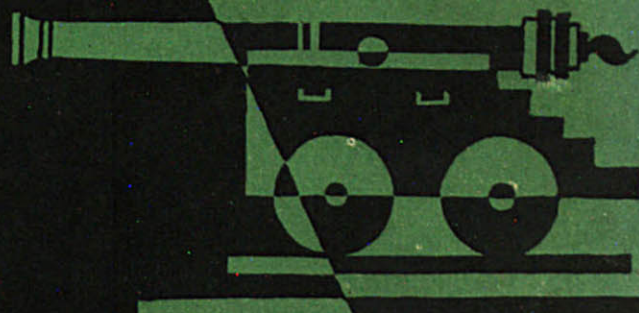
๒๕๐๖
๓๑๔๐๐๖
พระลักเป็ดขาวถาวร
ตำรา
สังฆวิธานปัทมา

ปณ

1

2506

๑๖ ๒๕๐๖

2808
312006

ที่ระลึกในพิธีเปิดอาคาร

△ △ △

ศาลจังหวัดปัตตานี

วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๐๖

19

เลขทะเบียน..... 37
เลขหมู่..... 276
วันเดือนปี..... 1956

สารบัญ

๓. คำนำ	หน้า ๓
๒. การก่อสร้างอาคารศาลจังหวัดปัตตานี และบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล	หน้า ๒
๓. คำกล่าวรายงานของอธิบดีผู้พิพากษา ภาค ๙ ในพิธีวางศิลาฤกษ์	หน้า ๖
๔. คำกล่าวตอบของปลัดกระทรวงยุติธรรม ในพิธีวางศิลาฤกษ์	หน้า ๗
๕. คำกล่าวรายงานของอธิบดีผู้พิพากษา ภาค ๙ ในพิธีเปิดอาคารศาล	หน้า ๙
๖. คำกล่าวตอบของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมในพิธีเปิดอาคารศาล.	หน้า ๑๓
๗. ประวัติศาลจังหวัดปัตตานี	หน้า ๑๓
๘. ความเป็นมาของไต่ถามคดี	หน้า ๒๗
๙. กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ ๗ หัวเมือง ร.ศ. ๑๒๐	หน้า ๓๗
๑๐. คำสั่งว่าด้วยอำนาจและวิธีที่ไต่ถามคดี จำระความเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม	หน้า ๔๗
๑๑. ประกาศกำหนดอายุความมรดก ในระหว่างถนนับถือศาสนาอิสลาม	หน้า ๕๑
๑๒. พระราชบัญญัติว่าด้วยการไว้กฎหมายอิสลาม ในเขตจังหวัดปัตตานี	หน้า ๕๒
- นราธิวาส ยะลา สตูล พ.ศ. ๒๔๘๙	
๑๓. ภูมิศาสตร์ และ ประวัติจังหวัดปัตตานี	หน้า ๕๔

คำนำ

ในโอกาสที่ศาลจังหวัดปัตตานีได้ประกอบพิธีเปิดอาคารศาลใหม่ ในวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้มีท่านข้าราชการผู้ใหญ่ผู้มีเกียรติ และพ่อค้าประชาชนมาร่วมในพิธีเป็นจำนวนมาก และยังมีผู้บริจาคให้สิ่งของเป็นสมบัติแก่ศาลอีก ทำให้ข้าพเจ้าและข้าราชการในศาลรู้สึกปลื้มปิติและรู้สึกเป็นเกียรติอย่างมาก จึงทำให้ข้าพเจ้าคิดหาสิ่งตอบแทนให้เป็นที่ระลึกแก่ท่านที่มาร่วมในพิธีเปิดอาคารศาลและแก่ท่านที่บริจาคสิ่งของแก่ศาล ว่าจะมีสิ่งใดที่เป็นคุณประโยชน์และมีค่าเหมาะสม ข้าพเจ้า จึงคิดว่าข้าพเจ้าได้รับราชการในศาลยุติธรรมมาแต่เริ่มแรกจนถึงประกอบพิธีเปิดศาล ก็ควรจะเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาลยุติธรรมและศาลจังหวัดปัตตานีมาแจกตอบแทน ซึ่งเห็นว่าเป็นประโยชน์กว่าอย่างอื่น

ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้ค้นหาประวัติเก่า ๆ และจากพระราชบัญญัติ พระบรมราชโองการประกาศช้อยบังคับและจากหนังสือต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้บ้างเท่าที่ข้าพเจ้าจะค้นหาได้ในศาลจังหวัดปัตตานี เก็บรวบรวมจัดพิมพ์เป็นเล่มขึ้นโดยได้รับความเอื้อเฟื้อจากท่านขุนธำรงพันธุ์ภักดี (ธำรงวัฒนากร) และนางธำรงพันธุ์ภักดี (ศรีอภัยทอง วัฒนากร) เป็นผู้จัดพิมพ์ให้ดังปรากฏแก่ท่าน ณ บัดนี้ ซึ่งข้าพเจ้าขอขอบคุณท่านผู้จัดทำที่ช่วยเหลือศาลไว้ในโอกาสนี้ด้วย.

ข้อความในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้ารวบรวมโดยกระตือรือร้นและขาดความจัดเจนในการเขียน จึงอาจจะมีการขาดตกบกพร่องผิดพลาดไปบ้าง อาจจะไม่ครบถ้วนบริบูรณ์เท่าที่ควรนี้บ้าง ก็ขอได้โปรดให้อภัยแก่ข้าพเจ้าด้วย และข้าพเจ้าขอรับผิดชอบแต่ผู้เดียว แต่ถ้าสิ่งใดข้อความใดเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านแล้ว ข้าพเจ้าขอยกประโยชน์แห่งความดีของหนังสือไว้เป็นของราชการศาลจังหวัดปัตตานีต่อไป.

สุธรรม จันทร์กลัฏ

(นายสุธรรม จันทร์กลัฏ)

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดปัตตานี.

การก่อสร้าง

อาคารศาลจังหวัดปัตตานีและบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล

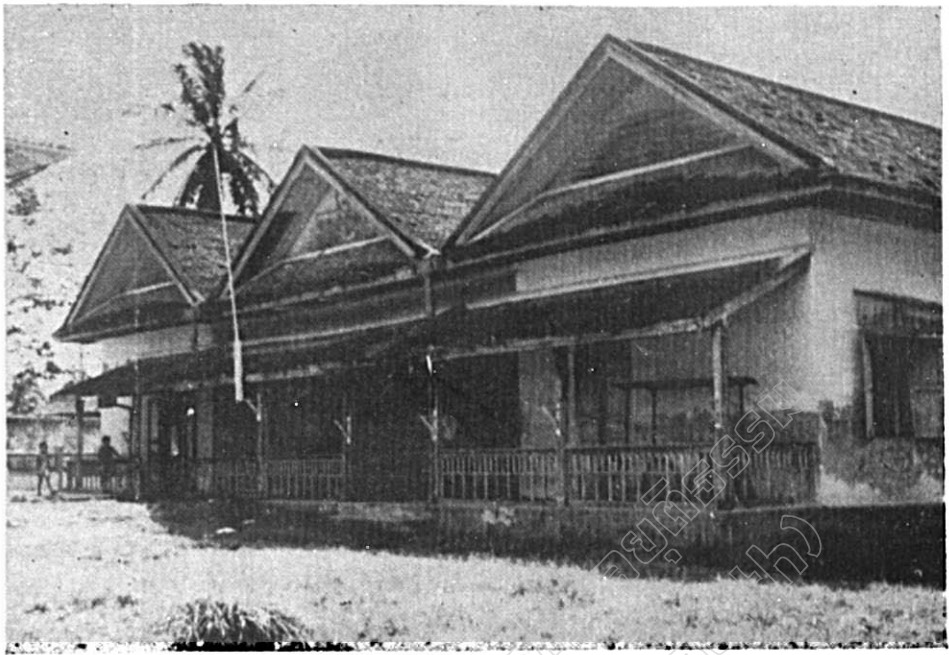
เนื่องจากอาคารศาลจังหวัดปัตตานีหลังเดิมเป็นอาคารไม้ชั้นเดียว สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ นับถึงวันรื้อเพื่อสร้างใหม่ พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นเวลา ๔๕ ปี ได้เกิดชำรุดทรุดโทรมมากตามอายุขัย ในระยะหลัง ๆ ต้องซ่อมแซมกันแทบทุกปีเพราะในจังหวัดปัตตานีมีฝนและลมพายุพัดอยู่เสมอ และรูปลักษณะของอาคารไม่งดงามไม่เหมาะสมแก่กาลสมัยอีกทั้งห้องพิจารณาท้องถิ่นของคูหาพิทกษา เสนียนหนักงานก็คับแคบ กระทรวงยุติธรรมได้พิจารณาแล้ว เห็นสมควรที่จะสร้างอาคารศาลเสียใหม่ เพื่อไม่ต้องสิ้นเปลืองเงินงบประมาณค่าซ่อมแซมเป็นประจำ ปี และเพื่อให้มีสถานที่อันโอโดงสง่างามสมกับเป็นสถานที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมแก่ประชาชน จึงได้ขอเงินงบประมาณสร้างอาคารศาลใหม่รวมทั้งบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาลซึ่งเก่าแก่จนมากอีก ๑ หลัง ด้วยความกรุณาของรัฐบาลโดยมี ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้อนุมัติเงินงบประมาณให้สร้างได้ในวงเงินไม่เกิน ๑,๒๐๐๐,๐๐๐ บาท กระทรวงยุติธรรมได้ติดต่อให้กรมโยธาเทศบาลออกแบบ และขอการการสร้างให้เป็นอาคารตึก ๒ ชั้น สูงจากพื้นดินถึงสันหลังคา ๑๕.๓๐ เมตร ส่วนถมนกว้าง ๖ เมตร ยาวตลอดหน้าศาล และได้ดำเนินการประกวดราคากันที่กระทรวงยุติธรรมเมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๕๐๕ พร้อมกับศาลจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ศาลจังหวัดชัยภูมิ ศาลจังหวัดแพร่ ซึ่งได้รับงบประมาณก่อสร้างใหม่คราวเดียวกัน เฉพาะศาลจังหวัดปัตตานีมีผู้ยื่นซองประกวดราคา รวม ๓ ราย คือ บริษัทสากลเนรมิตร จำกัด บริษัทจินดา ก่อสร้าง จำกัด ทั้งหุ้นส่วน จำกัด เติงชันล้ง โดยคณะกรรมการก่อสร้างออกเป็นคัวอาคารศาลเครื่องตกแต่งห้องพิจารณา เสาธง ถนนลาดยางหน้าศาลและบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล บริษัทสากลเนรมิตร จำกัด ให้ราคารวม ๑,๕๖๘,๐๐๐ บาท บริษัทจินดาก่อสร้าง จำกัด ให้ราคารวม ๑,๕๐๖,๐๐๐ บาท ส่วนทั้งหุ้นส่วน จำกัด เติงชันล้ง ให้ราคารวม ๑,๒๐๐,๐๐๐ บาท

อาคารศาล ๕๔๐,๐๐๐ บาท เครื่องตกแต่งห้องพิจารณาคดี ๔๕,๐๐๐ บาท เสาธง ๕,๐๐๐ บาท ถนนลาดยาง ๕๐,๐๐๐ บาท บ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล ๑๒๐,๐๐๐ บาท ซึ่งเป็นราคาต่ำสุดและเท่ากับวงเงินงบประมาณที่ได้รับ กระทรวงยุติธรรมจึงตกลงทำสัญญาเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ ให้ทางหุ้นส่วน จำกัด เลี่ยงชินลิ่ง เป็นผู้รับทำการก่อสร้างโดยให้แล้วเสร็จภายใน ๙๐๐ วัน คือ วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๕ กับกระทรวงยุติธรรมมีคำสั่งที่ ๑๗/๒๕๐๕ ลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ ตั้งอธิบดีผู้พิพากษามาถ ๕ (นายเจริญ ไชยคุปต์) ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดปัตตานี (นายสุธรรม จันทร์กลัด) นายประชา บุญวิเศษ ผู้พิพากษาศาลจังหวัดปัตตานี คลังจังหวัดปัตตานี (นายสอาน คูหา) ผู้แทนกรมโยธาเทศบาล (นายทองจุล สิงหสกุล) เป็นกรรมการตรวจการก่อสร้าง และกรมโยธาเทศบาลได้ส่งนายเฉลเจริญ สตราสุวรรณ นายช่างควบคุมการก่อสร้าง ทางหุ้นส่วนฯ ได้ก่อสร้างอาคารศาลใหม่ลงในพื้นที่เดิมของศาล ศาลอาคารศาลหันหน้าไปตะวันออกติดถนนเลขานุชาติ ด้านขวาดัดถนนมะรุตและศาลาเทศบาลเมืองปัตตานี ด้านซ้ายติดถนนเข้าโรงเรียนนวมารามิน ฯ และศาลากลางจังหวัดปัตตานี ด้านหลังติดถนนบ้านไม้จังหวัดปัตตานี ระหว่างที่อาคารศาลและบ้านพัก จะต้องรื้อออกไปเพื่อก่อสร้างใหม่ ศาลจำเป็นต้องไปเปิดทำการในสถานที่แห่งอื่นชั่วคราว ด้วยความเอื้อเฟื้อของนายเกษม สุขุม ผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานีได้ให้ยืมอาคารเรียนของแผนกศึกษาธิการ เป็นตึก ๒ ชั้น ๑ หลัง กับโรงฝึกงานซึ่งอยู่ติดกับอาคารเรียนอีก ๑ หลัง ให้เป็นที่ทำการศาลชั่วคราว ศาลจึงได้ขนย้ายทำการเมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๐๔ และเปิดทำการชั่วคราวเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๔ วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๐๕ หลังจากทำสัญญากับกระทรวงยุติธรรมแล้ว ๒๒ วัน ทางหุ้นส่วน จำกัด เลี่ยงชินลิ่ง ผู้รับเหมาจึงมารื้ออาคารศาลจังหวัดปัตตานีเดิม วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๐๕ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลย้ายออกเช่าที่พักใหม่ชั่วคราว วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๐๕ ทางหุ้นส่วนฯ ผู้รับเหมาเริ่มบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล วันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๐๕ ทางหุ้นส่วนฯ ผู้รับเหมาวางผังขุดหลุมเริ่มลงมือก่อสร้างอาคารศาลและบ้านพัก ระหว่างดำเนินการก่อสร้างอยู่นี้ได้มีฝนตกหนักอยู่เสมอเป็นอุปสรรคในการก่อสร้างอยู่มาก การก่อสร้างได้

4

คำเดิมเรื่องมาจนเหลือคณารับขึ้นบน จึงได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๕ เวลา ๘.๒๓ นาฬิกา โดยนายกำธร พันธุ์ลาภ ปลัดกระทรวงยุติธรรมมาเป็นประธานในพิธีและเป็นผู้วางแผ่นศิลาฤกษ์ ต่อมาการก่อสร้างบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแล้วเสร็จ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจึงขนย้ายกลับเข้าที่พักใหม่เมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน ๒๕๐๕ รวมเวลาที่ต้องเช่าที่พักรั่วอยู่ ๒๐๑ วัน ต่อมาอาคารศาลได้สร้างเสร็จครบกำหนดตามสัญญาเมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๕ ศาลจึงได้ขนย้ายจากที่ทำการชั่วคราวเข้าในอาคารศาลใหม่เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๐๕ รวมเวลาที่เปิดทำการชั่วคราว ณ อาคารเรือน ๓๖๔ วัน เริ่มเปิดทำการ ณ อาคารศาลใหม่วันที่ ๒ มกราคม ๒๕๐๖ เป็นต้นมา จนถึงวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๐๖ พระยาอรรถการีย์สุนทร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมได้เดินทางมาเป็นประธาน กระทำพิธีเปิดอาคาร ศาลจังหวัดปัตตานีที่สร้างใหม่เมื่อเวลา ๑๓.๑๕ นาฬิกา จึงนับว่าชาวจังหวัดปัตตานีได้มีอาคารศาลใหม่สง่าสวยงามขึ้นเป็นอาคารแรกและเป็นอาคารศาลแห่งแรกก่อสร้างใหม่ในเขตต์ ๔ จังหวัดภาคใต้ด้วย.

อาคารศาลบริเวณ ๗ ห้วยเมือง

อาคารศาลจังหวัดปัตตานีหลังเดิม

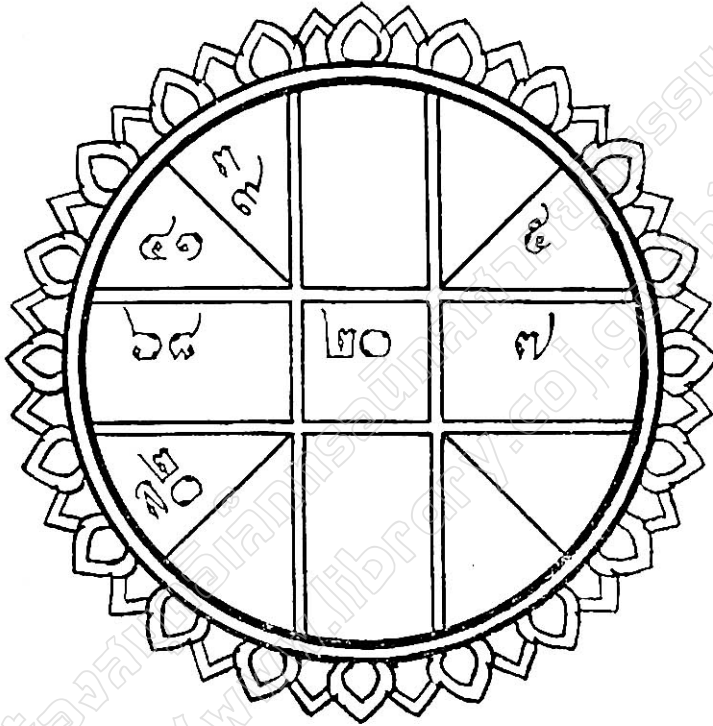

อาคารศาลจังหวัดปัตตานี ที่ก่อสร้างใหม่

ที่พักผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดปัตตานี
ที่ก่อสร้างใหม่

ดวงขตาคีตาฤกษ์ของศาลจังหวัดปัตตานี

วัน ๖^๕๘ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๕

เวลา ๘.๕๐ น. เป็นปฐมฤกษ์วางศิลา หมดฤกษ์เวลา ๑๐.๕๘ น.

ผู้เป็นประธานหันหน้าไปทิศอาคเนย์

(ดวงขตาคฤกษ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์)

คำกล่าวรายงาน

โดย

นายเจริญ ไชยคุปต์ อธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙

ในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารศาลจังหวัดปัตตานี

ณ วันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๕

กราบเรียน ท่านปลัดกระทรวงยุติธรรม

ข้าพเจ้าและคณะข้าราชการศาลจังหวัดปัตตานี รู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงที่ท่านได้กรุณามาเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารศาลจังหวัดปัตตานีในวันนี้ ข้าพเจ้าพร้อมด้วยคณะขอขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เดิมเมื่อกรงภาคใต้ยังแบ่งการปกครองเป็นบริเวณ ๑ หัวเมือง ศาลเรียกว่าศาลเมืองปัตตานี ตั้งทำการอยู่ ณ ที่ทำการไปรษณีย์หลังเก่าที่เห็นอยู่ปัจจุบันนี้ แต่จะสร้างเมื่อ พ.ศ. ใดค้นหาประวัติไม่ได้ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๑ พระยาเดชาเนชิต เจ้าเมืองปัตตานี เห็นสมควรสร้างอาคารของศาลเสียใหม่ คือ อาคารศาลหลังเก่าทรุดออกไป ซึ่งนับถึงเวลานั้นเป็นเวลาประมาณ ๔๖ ปีแล้ว เนื่องจากอาคารศาลเป็นไม้ทั้งหมดคกยอผุพังไปบ้างตามอายุขัย ต้องซ่อมแซมกันแทบทุกปี สิ้นเปลืองเงินค่าซ่อมแซมไปเป็นจำนวนมาก กระทรวงยุติธรรมพิจารณาเห็นสมควรที่จะได้ทำการสร้างเสียใหม่ เพื่อไม่ต้องสิ้นเปลืองเงินงบประมาณค่าซ่อมแซมเป็นประจำปี และเพื่อให้เป็นศรีสง่างามแก่จังหวัดปัตตานีต่อไปภายหลัง จึงได้ขอบประมาณขอสร้างเป็นอาคารตึก ๒ ชั้น หลังคาทรงไทย ขนาด ๔ บัลลังก์ ยาว ๔๔.๒๐ เมตร กว้าง ๑๔.๓๐ เมตร รวมทั้งบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาลซึ่งเก่าอยู่ข้างมากอีก ๑ หลัง ด้วยความกรุณาของรัฐบาลโดยมี ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้อนุมัติเงินงบประมาณให้สร้างได้ในวงเงินงบประมาณ ๑,๒๐๐,๐๐๐ บาท กระทรวงยุติธรรมจึงได้เปิดการประมูลขึ้น ที่สุดทางหุ้นส่วนเลียงชินลึง จำกัด เป็นผู้ประมูลได้และได้เริ่มทำการก่อสร้าง ตั้งแต่วันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๐๕ เป็นต้นมาจนได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ในวันนี้ และในการประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์นี้ได้รับความร่วมมือจากท่านผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานี ข้าราชการฝ่ายมหาดไทย นายช่างของกรมโยธาเทศบาล คณะทนาย และพ่อค้าประชาชน ตลอดจนผู้ได้บังคับบัญชาเป็นอย่างดีจนงานพิธีได้สำเร็จลุล่วงมาด้วยความเรียบร้อยราบรื่น ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นมงคลฤกษ์แล้วขอเชิญท่านประธานได้โปรดประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ทำการศาลจังหวัดปัตตานี เพื่อเป็นสิริมงคลและเพื่อได้ใช้เป็นสถานที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมความร่มเย็นแก่ประชาราษฎร์ให้เป็นสุขสืบไป.

คำกล่าวตอบ

โดย

นายกำธร พันธูลภ ปลัดกระทรวงยุติธรรม

ในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารศาลจังหวัดปัตตานี

ณ วันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๕

ท่านอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๕ และท่านผู้คุมเกียรติทั้งหลาย

ข้าพเจ้ามีความยินดีและรู้สึกเป็นเกียรติที่ได้รับเชิญมาประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารศาลจังหวัดปัตตานีที่กำลังก่อสร้างใหม่ในวันนี้

กระทรวงยุติธรรมมีความห่วงใยเป็นอย่างมากว่า อาคารศาลและบ้านพักผู้พิพากษาทั่วราชอาณาจักร ซึ่งส่วนมากได้สร้างกันมาเป็นเวลานานปี บางแห่งก็ชำรุดทรุดโทรมลงมาก บางแห่งกับแคบไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย สมควรจะได้ก่อสร้างใหม่เพื่อให้ศาลมั่งคั่งทำการ เป็นสง่างามและผู้พิพากษาได้มีบ้านพักที่เหมาะสมแก่ฐานะ จึงได้จัดวางโครงการก่อสร้างอาคารศาลและบ้านพักผู้พิพากษาทั่วราชอาณาจักร และได้ดำเนินการไปตามกำลังงบประมาณใน พ.ศ. ๒๕๐๕ นี้ กระทรวงยุติธรรมได้รับงบประมาณให้สร้างอาคารศาลและบ้านพักผู้พิพากษารวม ๗ จังหวัด คือ ศาลจังหวัดปัตตานี ศาลจังหวัดพัทลุง ศาลจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ศาลจังหวัดชัยภูมิ ศาลจังหวัดแพร่ ศาลจังหวัดอุดรดิตถ์ และศาลจังหวัดนครพนม ซึ่งทำการก่อสร้างอยู่ขณะนี้ เฉพาะศาลจังหวัดปัตตานีเดิมเป็นอาคารไม้ชั้นเดียว ห้องพิจารณาและห้องทำงาน ของผู้พิพากษาและธุรการกับแคบไม่สะดวกและสร้างมาเป็นเวลานานทุกแห่งก็ต้องซ่อมแซมเป็นประจำปี ดังที่ท่านอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๕ ได้กล่าวมาแล้ว จึงเห็นสมควรที่จะได้มีอาคารศาลใหม่ที่สง่างามเป็นเกียรติเลือกมโหฬารเป็นประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมให้แก่ประชาชนทั่วไป และเพื่อให้เหมาะสมแก่กาลสมัยด้วย ทางรัฐบาลอันมี ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

8

เล็งเห็นความสำคัญในข้อนี้ จึงได้อนุมัติเงินงบประมาณให้สร้างใหม่ โดยกระทรวงยุติธรรมขอความร่วมมือจากกรมโยธาเทศบาลออกแบบแปลนให้คงที่ปรากฏอยู่ ณ บัดนี้ จึงหวังว่าผ่านอธิบดีผู้พิพากษาศาลฎีกา ๘ คณะกรรมการตรวจการสร้าง และนายช่างผู้ควบคุมการสร้างศาลจังหวัดปัตตานี จะได้ช่วยกันเอาใจใส่และควบคุมดูแลให้การสร้างอาคารศาลและบ้านพักผู้พิพากษา ได้สำเร็จลุล่วงตลอดไปสมดังความปรารถนาของทางราชการด้วย

บัดนี้ได้เวลาอันเป็นสุกฤษฎีสมงคลกาลแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารศาลจังหวัดปัตตานี ณ บัดนี้ ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั่วสากลโลก จงดลบันดาลให้การสร้างอาคารศาลและบ้านพักผู้พิพากษาได้สำเร็จลุล่วงด้วยดี เพื่อจะได้เป็นที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรมให้แก่ประชาชนสืบไป.

กล่าวรายงาน

โดย

นายเจริญ ไชยคุปต์ อธิบดีผู้พิพากษามาตร ๙

ในพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดปัตตานี

ณ วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๐๖

ขอประทานกราบเรียน วทนาย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

ข้าพเจ้าและข้าราชการศาลจังหวัดปัตตานี รู้สึกเป็นเกียรติและปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ วทนาย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมได้กรุณามาเป็นประธานในพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดปัตตานี เป็นปฐมฤกษ์ในวันนี้

เดิมเมื่อครั้งภาคใต้ยังแบ่งการปกครองเป็นบริเวณ ๗ หัวเมือง ศาลเรียกว่า ศาลเมืองปัตตานี ได้ตั้งทำการอยู่ ณ ที่ทำการไปรษณีย์หลังเก่าที่เห็นอยู่ปัจจุบันนี้ แต่จะสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ พระยาเดชาดิศร เจ้าเมืองปัตตานีเห็นสมควรให้สร้างอาคารของศาลเสียใหม่ คือ อาคารหลังเก่าที่รื้อออกไป ซึ่งนับถึงเวลานั้นประมาณ ๔๘ ปีแล้ว เนื่องจากอาคารศาลเป็นไม้ทั้งหมดก็ย่อมผุพังไปตามอายุชั้ยต้องซ่อมแซมกันแทบทุกปี ทำให้สิ้นเปลืองเงินค่าซ่อมแซมไปเป็นจำนวนมาก อีกทั้งบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาลซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ปรังวรวิทย์ไม่ได้ แต่เป็นเวลานานกว่าอาคารศาลที่รื้อไป ก็เก่าผุพังมากต้องซ่อมแซมเป็นประจำเช่นกัน กระทรวงยุติธรรมพิจารณาเห็นสมควรที่จะได้ทำการก่อสร้างเสียใหม่ เพื่อมิต้องสิ้นเปลืองเงินงบประมาณค่าซ่อมแซมเป็นประจำ และเพื่อให้เป็นศรีสง่างามแก่จังหวัดปัตตานีต่อไปภายหน้า จึงได้ของบประมาณก่อสร้างศาลเป็นอาคารตึก ๒ ชั้น หลังคาทรงไทย ขนาด ๕ บัลลังก์ ยาว ๔๔.๒๐ เมตร กว้าง ๑๔.๓๐ เมตร และบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล ๑ หลัง เป็นทรงแบบใหม่กว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๑๖ เมตร พร้อมทั้งเรือนครัว ด้วยความกรุณาของรัฐบาลโดยมี วทนาย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ใ้โอนุมัติ

เงินงบประมาณให้สร้างได้ในวงเงิน ๓,๒๐๐,๐๐๐ บาท กระทรวงได้เปิดการประมูลขึ้น ที่สุด ห้างหุ้นส่วน จำกัด เลียงชินลง เป็นผู้ประมูลได้ ในการก่อสร้างนี้กระทรวงยุติธรรมได้ตั้ง กรรมการตรวจการสร้างขึ้นคณะหนึ่งอันมี ข้าพเจ้า ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดปัตตานี นายประชา บุญวนิช ผู้พิพากษาศาลจังหวัดปัตตานี คลังจังหวัดปัตตานี และนายช่าง ของกรมโยธาเทศบาล ผู้ประมูลได้เริ่มทำการก่อสร้างในที่ดินเดิมของศาลและบ้านพัก ตั้งแต่วันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๐๕ เป็นต้นมา จนประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๕ การก่อสร้างแล้วเสร็จตามข้อกำหนดในสัญญา คณะกรรมการตรวจการ ก่อสร้างได้ตรวจรับงานเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๐๕ และศาลได้เริ่มเข้าปฏิบัติงานใน อาคารศาลใหม่ตั้งแต่วันที่ ๒ มกราคม ๒๕๐๖

ในการก่อสร้างอาคารศาลจังหวัดปัตตานีและบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาลครั้งนี้ กระทรวงยุติธรรมได้รับความร่วมมือจากกรมโยธาเทศบาลในการออกแบบอาคารและ ระบายการก่อสร้างให้ พร้อมทั้งส่งเจ้าหน้าที่มาควบคุมการก่อสร้างอีกด้วย และยังได้รับการ ร่วมมือช่วยเหลือจากท่านผู้ว่าราชการจังหวัดปัตตานี และแผนกศึกษาธิการจังหวัดปัตตานี ให้ยืมอาคารเรียน ให้ศาลใช้เป็นที่พักการชั่วคราวตลอดระยะเวลาที่ทำการก่อสร้างอาคาร ใหม่โดยมิได้คิดประโยชน์อย่างใด นอกจากนี้ท่านเจ้าคุณเทพญาณโมฬี รองเจ้าคณะภาค ๘ วัดตานีนรสโมสร ได้มอบพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ๑ องค์ไว้เป็นสมบัติของศาล คณะ ทนายความได้มอบเก้าอี้ชุดรับแขก ๓ ชุด คณะพ่อค้าและธนาคารมอบนาฬิกาตั้ง ๑ เรือน โต๊ะหมู่บูชาพระ ๑ ชุด โทรทัศน์ภายในอีก ๒ ชุด ให้ไว้เป็นที่ระลึกในโอกาสเปิดอาคารศาล ใหม่ด้วย จึงขออนุโมทนาและขอขอบคุณท่านผู้มีจิตอุปการะดังกล่าวนามข้างตนไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

บัดนี้ได้เวลาอันเป็นมงคลฤกษ์แล้ว ข้าพเจ้าขอเชิญ ข้าราชการ รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงยุติธรรม ได้โปรดประกอบพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดปัตตานี เพื่อเป็นศิริมงคล และจะได้ใช้เป็นสถานที่ประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรม และเพื่อประโยชน์สุขร่วมเย็นแก่ ประชาชนในจังหวัดปัตตานีสืบไป.

คำกล่าวตอบ

โดย

พระยาอรรณการิณินพนธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
ในพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดปัตตานี

ณ วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๐๖

ท่านอธิบดีผู้พิพากษาศาลฎีกา ๕ และท่านผู้มเถรติทั้งหลาย

ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและมีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาเป็นประธานในพิธีเปิด
อาคารศาลจังหวัดปัตตานีในวันนี้

โดยที่ อาคารศาลและบ้านพักผู้พิพากษาทั่วราชอาณาจักรส่วนมากได้ปลูกสร้าง และ
ใช้การมาเป็นเวลานานปี บางแห่งชำรุดทรุดโทรมลงมาก บางแห่งก็คับแคบไม่เหมาะสมที่จะใช้
เป็นที่ทำการศาลยุติธรรมในปัจจุบัน กระทรวงยุติธรรมจึงได้วางโครงการก่อสร้างอาคารศาลและ
บ้านพักผู้พิพากษาขึ้นแทนอาคารที่ชำรุดทรุดโทรม และโดยที่รัฐบาลอันมี ฯพณฯ จอมพล
สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีได้เล็งเห็นความสำคัญในด้านการศาลยุติธรรมอยู่มาก จึง
ได้อนุมัติให้ดำเนินการก่อสร้างศาลและบ้านพักผู้พิพากษามาตามกำลังงบประมาณ และความจำเป็น
ก่อนหลังเป็นลำดับมาแล้วหลายจังหวัด สำหรับอาคารศาลจังหวัดปัตตานีและบ้านพักผู้พิพากษา
หัวหน้าศาลหลังเดิมซึ่งเป็นอาคารไม้ปลูกสร้างมาเป็นเวลานานมาก ชำรุดทรุดโทรมและคับแคบ
ขาดความสง่างาม ถึงลำดับสมควรที่จะได้รับการก่อสร้างใหม่ กระทรวงยุติธรรมจึงได้ตั้งงบประมาณ
การก่อสร้างศาลจังหวัดนในงบประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ และด้วยความกรุณาของรัฐบาล
จึงได้รับงบประมาณเป็นจำนวนหนึ่งล้านสองแสนบาท เพื่อให้ดำเนินการก่อสร้างศาลและบ้านพัก
ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลขึ้นใหม่ โดยกระทรวงยุติธรรมได้รับความร่วมมือจากกรมโยธาเทศบาล
ออกแบบแปลนและรายการก่อสร้างให้ ซึ่งบัดนี้การก่อสร้างได้แล้วเสร็จลงได้โดยเร็วบัดนี้ ตั้ง

ได้ปรากฏเป็นอาการอันสง่างามและเหมาะสมแก่กาลสมัย ในนามของกระทรวงยุติธรรมข้าพเจ้า
ขอขอบคุณท่านและกรรมกร รรจการก่อสร้าง ตลอดจนท่านที่ได้กรุณาร่วมมือเพื่อช่วยเหลือ
ช่วยประการต่าง ๆ ไว้ ณ ที่นี้ และขอขอบคุณท่านที่ให้เกิดความร่วมมือในงานนี้ด้วย

ข้าพเจ้าขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก จงดลบันดาล
ให้อาคารศาลจังหวัดปัตตานีได้เสด็จสถาพรยั่งยืนนาน เพื่อจักได้เป็นที่ประสิทธิ์ประสาทความ
ยุติธรรมให้แก่ประชาชนสืบไป

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นสุกฤกษ์มงคลกาล ข้าพเจ้าจึงขอประกอบพิธีเปิดอาคารศาล
จังหวัดปัตตานี ณ บัดนี้.

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์
(www.library.coj.go.th)

ประวัติศาลจังหวัดปัตตานี

ก่อนจะกล่าวถึงประวัติของศาลจังหวัดปัตตานี จำจะต้องกล่าวถึงการปกครองของประเทศไทยซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับกิจการศาลโดยทั่วไปเสียก่อน เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจคำ "ศาล" หรือ "ศาลยุติธรรม" นั้นได้เป็นมาอย่างไรแต่สมัยโบราณจนกระทั่งปัจจุบันนี้

"ศาล" แปลว่า ที่ชำระความ ที่เทพารักษ์สถิตซึ่งเป็นค่านาม แต่ในหนังสือกล่าวถึงเฉพาะ "ศาล" ที่ชำระความเท่านั้น ส่วนศาลที่เทพารักษ์สถิตซึ่งเรียกกันว่า "ศาลพระภูมิ" จะได้กล่าวเฉพาะศาลทั้งสองยังไม่มีมีความสัมพันธ์ต่อกัน

ความเป็นมาของศาลที่ชำระความในสมัยที่ยังมิได้ตั้งกระทรวงยุติธรรมนั้น ครั้นโบราณการปกครองได้แบ่งราชการออกเป็น ๔ กรม เรียกว่า เวียง วัง คลัง นา หรือเรียกรวมว่า "จตุสดมภ์" มีเสนาบดีเป็นหัวหน้าของแต่ละกรม มีเสนาบดีกรมวังว่าการในพระราชสำนักและว่าการยุติธรรมด้วย เนื่องจากครั้งโบราณถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงพระสิทธิประสาทความยุติธรรม ทรงวินิจฉัยคดีต่างๆ ด้วยพระองค์เอง ต่อมาอาจเกิดคดีมีข้อพิพาทมากขึ้น จำระด้วยพระองค์เองไม่ไหวจำต้องแบ่งเบาพระราชภาระอันนี้ให้แก่เสนาบดีกรมวังซึ่งเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดกับพระองค์ให้ว่าการยุติธรรมต่างพระเนตรพระกรรณบ้าง พระองค์คงทรงรับแต่อุทธรณ์ ของผู้เอาคดีไปกราบทูลว่า ขนศาลพระสถการบังคับคดีเป็นกรรม คดีที่ขนศาลกรมวังคงเป็นคดีบางส่วน โดยมากเป็นคดีท้าวราษฎร์ฟ้องร้องกันเอง ส่วนคดีออกฉดรรจำหนัดโทษกับชนศาลกรมเมือง หรือเรียกว่าศาลกรมพระนครบาล ศาลกรมนา ก็พิจารณาคดีเกี่ยวกับที่นาและโคกระบือ ศาลกรมคลังก็พิจารณาคดีเกี่ยวกับพระราชทรัพย์ของหลวงต่อมามีการค้าขายกับชาวต่างประเทศก็ได้ตั้งศาลขึ้นในกรมทำอีกแผนกหนึ่งบังคับคดีเกี่ยวกับต่างประเทศ กล่าวคือมีคดีที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องในหน้าที่ของกรมใดก็มีศาลของกรมนั้นพิจารณา เมื่อศาลต่างพิจารณาสืบพยานเสร็จด้านวนก็ส่งให้लगชน ณ ศาลหลวงพิจารณาเพื่อชว่าใครผิดหรือไม่ผิดอีกชั้นหนึ่ง สมัยต่อมาได้ตั้งเสนาบดีเพิ่มชั้นอีก ๒ ตำแหน่ง

คือ สมุหพระกลาโหม เป็นหัวหน้ากรมพระกลาโหมบังคับราชการฝ่ายทหารทั่วไป และ
สมุหนายก เป็นหัวหน้ากรมมหาดไทยบังคับราชการฝ่ายพลเรือนทั่วไป ต่อมาได้แยกกรม
ขึ้นรองลงมาสำหรับราชการต่างๆ อีกมาก กรมใดมีอำนาจชำระและตัดสิน กรมนั้นก็ยัง
คงได้ชื่อว่าเป็นศาล จึงมีศาลอยู่มากหลายและแยกย้ายไม่รวมกันในกระทรวงเดียวกันเหมือน
ปัจจุบัน จนในสมัยรัชกาลที่ ๕ ปรากฏว่ามีศาลทั้งในกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง^(๑) ดัง
จะเห็นได้จากหนังสือพระวาระบัญญัติปัจจุบัน ซึ่งพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
ทรงกล่าวถึงเรื่องศาลไว้ว่า "ศาลทั้งหลายที่มีอำนาจชำระและตัดสินอยู่ในกระทรวงใดกระทรวง
หนึ่งทั้งสิ้น เช่นศาลในหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ศาลในหัว
เมืองฝ่ายใต้ขึ้นอยู่ในกระทรวงกลาโหมและศาลหัวเมืองที่ขึ้นอยู่ในกรมท่าก็มีอีก และ
ศาลนครบาลในกรุงเทพ ฯ ขึ้นอยู่ในกรมเมือง ศาลในหัวเมืองที่ขึ้นอยู่มหาดไทยก็ดี ใน
กระทรวงกลาโหมก็ดี กรมท่าก็ดี ได้ว่าความทั้งแพ่งและความอาญา แต่ศาลที่ขึ้นในกรมเมือง
ที่เรียกว่า ศาลกรมพระนครบาลนั้นได้ว่าแต่ในความอาญาอย่างเดียว ความแพ่งมีศาล
เรียกว่า ศาลแพ่งกลาง และแพ่งเกษมเป็นเจ้าหน้าที่ชำระ ศาลแพ่งกลางและแพ่ง
เกษมทั้ง ๒ ศาลหาได้ขึ้นอยู่ในกระทรวงใดไม่ ฝ่ายกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลา
โหม กรมท่า ก็มีศาลในกรุงเทพ ฯ ด้วย ต่อเนื่องกัน ศาลในหัวเมืองรับความที่ศาล
ในหัวเมืองส่งขึ้นมา นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีศาลที่ขึ้นกรมท่าชำระความต่างประเทศ
อีก และศาลกรมท่าชำระความเรื่องท่งนา และศาลในกรมพระคลังมหาสมบัติชำระความ
ภาษีอากรและหนหลวง นอกจากนั้นยังมีศาลราชตระกูล ศาลกรมวัง ศาลกรมสุรัสวดี

ศาลที่เป็นศาลธรรมดาในกรุงเทพ ฯ ครั้นนั้น ก็คือศาลนครบาล ศาลกระทรวง
มหาดไทยและกระทรวงกลาโหม กรมท่าและศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่งเกษม คือ เป็นศาลที่ชำระ
ความไต่ถามกรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมดาและความแพ่งที่ราษฎรเป็นกัน ศาลอื่นๆ ชำระความ
ที่เรียกว่าเป็นพิเศษได้

(๑) กบวสีของกระทรวงยุติธรรมพิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทานวัดสามพระยา พ.ศ. ๒๕๐๕

ส่วนวิธีฟ้องตลอดจนการพิจารณาพิพากษาก็มีแตกต่างกับวิธีการในปัจจุบัน ในหนังสือเล่มที่เล่าแล้วมีข้อความว่า "คำที่ว่า ศาล ในเวลานั้น หาเหมือนกับคำที่ว่า ศาล ในครั้งนี้" ในเวลานั้นศาลนั้น คือ กรมที่มีอำนาจและตัดสินใจมาถึงเสร็จจำนวน แต่ในคราวนั้นกรมที่มีอำนาจและตัดสินใจทั้งหลายแบ่งเป็นหลายหน้าที่หลายกรม เป็นต้น กรมรับฟ้อง ลูกขุนผู้รับและขุนศาลตระลาการ ศาลคนควบาล ศาลแพ่งกลางแพ่งเกษม ศาลมหาดไทย ศาลพระลาใหม่และกรมท่า เป็นศาลที่มีแต่ตระลาการเป็นผู้ชำระ แต่ผู้รับฟ้องนั้นเป็นกรมหนึ่งต่างหาก กรมรับฟ้องนำฟ้องเสนอลูกขุนที่เป็นกรมอยู่ต่างหากไม่ขึ้นกระทรวงเหมือนกัน เมื่อลูกขุนตรวจฟ้องว่าเป็นฟ้องแล้ว กรมรับฟ้องจึงจ่ายฟ้องนั้นไปยังศาลคนควบาล ศาลแพ่งกลาง แพ่งเกษม ศาลมหาดไทย ศาลพระลาใหม่ กรมท่า ศาลหนึ่งศาลใดแล้ว แต่ความนั้นจะลงในเขตอำนาจของใคร เมื่อได้ฟ้องไปดังนี้แล้วศาลนั้นจึงจะชำระได้ เว้นไว้แต่ในความอาญาโจรกรรมบางรายที่ศาลกระทรวงนั้นๆ เขามาชำระชี้ไขโดยไม่มีโจทก์ ถ้าโดยเป็นโจทก์เองชำระเอง ก็อำนาจว่าเป็นการปรามปรามโจรผู้ร้ายเช่นนั้นก็มีอยู่บ้างไม่น้อย เมื่อศาลทั้งหลายได้ชำระความเสร็จแล้ว ต้องส่งขึ้นไปยังลูกขุนให้ชี้ขาดและลูกขุนเอง เมื่อได้ชี้ขาดแล้วว่าผู้ใดผิดผู้ใดถูกยังต้องส่งจำนวนไปให้ผู้รับให้วางบทอีกต่อไปกว่าคดีจะได้ถึงเด็ดขาดมีคำพิพากษา ฯลฯ ลูกขุนและผู้รับมีอำนาจก็จริงแต่ด้วยนั้น มีคดีอยู่แก่กระทรวงทั้งสิ้น และกระทรวงทั้งหลายที่มีนายสำคัญก็ข้ามลูกขุน ผู้รับเสียเสมอๆ การชำระความทั้งหลายแบ่งปันกันไปคนละนิดละหน่อย มากมายด้วยกันต่างไม่เรื้อกันเลย การจะเวรอย่างไรไม่เป็นการปลาดจะจับผิดในกองอันโตก็ยาก การเริ่มคดีชี้ให้ศาลขึ้นจึงปรากฏแต่เนิ่น "

เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๖ (ตรงกับ พ.ศ. ๘๓) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงปรารภถึงศาลกรมพระนครบาลว่าศาลนี้เดิมหาสะดวกไม่ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งศาลรับสั่งพิเคราะห์ขึ้น มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายนายช่วยกันพระยาเจริญราชไมตรี เป็นนายก ให้ยกเอาความกรมพระนครบาล ซึ่งเป็นความอาญาที่

หลายแหล่งที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ มาให้ศาลรับสั่งชำระ ศาลรับสั่งชำระความเหมือนอย่าง
ว่าเป็นศาลกรมพระนครบาล แต่ไม่ให้นครมนั้น ศาลรับสั่งให้มีรายงานทุกเกล้าถวายทุก
อาทิตย์ และในจุลศักราช ๑๒๓๖ นั้นเองได้เกิดมีโปลิศขึ้นสำหรับกรุงเทพฯ แบ่งเป็น
๓ กอง กองหนึ่งสำหรับในกำแพงเมือง กองหนึ่งสำหรับนอกกำแพงเมืองฝั่งตะวันออก
กองหนึ่งสำหรับฝั่งตะวันตก มีผู้บังคับกองแต่ละกอง ปราบกฏว่าโจรผู้ร้ายที่โปลิศจับมาได้
ผู้ว่าการโปลิศเป็นผู้ชำระเองตามแบบเก่าหาได้ส่งให้ศาลรับสั่งที่มีอำนาจเป็นศาลกรมพระ-
นครบาลชำระไม่ จึงเป็นการตั้งอำนาจชำระกลับไปได้บางส่วน ต่อมาไม่ได้ทราบข่าวศาล
รับสั่งอีก (๒)

ส่วนวิธีพิจารณา แต่เดิมคดีมีเพียงชั้นอุทธรณ์เท่านั้น วิธีอุทธรณ์ก็คือเมื่อศาล
พิพากษาแล้วคู่ความจะขอให้เปลี่ยนหรือแก้ไขคำพิพากษาอย่างไร ต้องฟ้องผู้ชำระยังศาล
อุทธรณ์คดีราชฎีซึ่งชั้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ส่วนการฎีกาซึ่งมีในสมัยนั้น ในกรม
หลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงอธิบายไว้ว่า "เข้าใจว่าเป็นหนังสือร้องทุกข์ต่อพระเจ้าแผ่นดิน
จะทรงพระกรุณาโปรดส่งประการใด คงจะไม่มีเป็นแบบเหมือนมาทุกแผ่นดินนัก เพราะ
อำนาจพระเจ้าแผ่นดินนั้นไม่ใช้อำนาจศาล เป็นพระบรมเดชานุภาพคุ้มครองแผ่นดินคนละ
อย่างออกไปใหญ่กว่าอำนาจศาลที่เป็นอำนาจมีเครื่องผิดวิสัยกัน ยังไม่ปรากฏว่าพระเจ้า
แผ่นดินได้ทรงมีวิธีพิจารณาความตามคำที่เรียกกันในศาลเลย เพราะเหตุฉะนั้นจึงสงสัย
ว่าแต่เดิมมา ฎีกาต่อพระเจ้าแผ่นดินไม่ปรากฏขึ้นในกฎหมายนั้น เพราะถ้อยคำว่า ถ้าได้
ทรงพระกรุณาโปรดประการใดแล้วก็จะไปด้วยพระบรมเดชานุภาพ ฎีกาในเร็วๆ นี้มีขึ้น
ในคดีที่ศาลตัดสินแล้ว และผูกพันคดีของผู้ชำระที่เรียกว่าอุทธรณ์นั้นเสร็จกันไปแล้วด้วย
และตามกฎหมายจะเป็นอันถึงเวลาที่จะบังคับตามคำพิพากษาได้ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องกระ-
วณระยะเวลาทางหลักหน้การบังคับต่อไป มีทางออกใดคนจะต้องพากันออกทางนั้น พอ
มีทางโดยถวายฎีกาได้ก็ถวายทีเดียวถ้าเร้าตามความประสงค์ โดยเหตุว่าเมื่อฎีกาแล้ว
การทั้งหลายที่ได้ทำมาในศาลเป็นอันงบทหมด เมื่อมีทางเช่นนี้ฎีกาต้องเป็นธรรมดาของ

ความอยู่เอง ฎีกาก็มากขึ้นทุกที ปรากฏครั้งแรกในประกาศจุลศักราช ๓๒๔๘ ว่าด้วย
ทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิริตปรีชากร เป็น "อธิบดี" ตรวฎีกา
คือแปลว่ามีมากเกินทอดพระเนตรคงต้องตั้งเจ้าหน้าที่ขึ้น เมื่อมีเจ้าหน้าที่ขึ้นก็เป็นอย่างนี้มี
วิธีอุทธรณ์ ๒ ชั้น คือ อุทธรณ์ลูกขุนชั้นหนึ่งและอุทธรณ์ต่อพระเจ้าอยู่หัวชั้นหนึ่ง วิธี
อุทธรณ์ ๒ ชั้นนี้ ถึงแม้ว่าจะมีมาก่อนประกาศฉบับนี้ก็ได้ ก็ไม่มีประกาศฉบับใดเป็น
พยาน "(๓)

ครั้นต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๙๐) ได้มีประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้น
เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม โดยประกาศนี้ตรวพิคดีทั้งปวงที่พิจารณาอยู่ในกระทรวงต่างๆ รวม
ทั้งศาลฎีกา (กรมตรวฎีกา) กับศาลฝ่ายพระราชวังมณฑลที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ตลอดจน
บรรดาผู้พิจารณาทะเลาะกันในกระทรวงศาลทั้งปวงนั้นได้ยกมารวมอยู่ในศาลสถิตยุติธรรม
ที่ตั้งขึ้นเป็นกระทรวงใหญ่ขึ้นบังคับบัญชาเป็นแห่งเดียวกัน ในคราวนั้นสังกัดศาลนี้ได้ออกศาล
ฎีกาเรียกเป็นศาลอุทธรณ์คดีหลวง ทั้งปรับปรุงและยุบรวมศาลบาลศาลให้คงมีศาลใหญ่
เพียง ๖ ศาล คือ

๑. ศาลอุทธรณ์มหาดไทย ให้เรียกว่าศาลอุทธรณ์คดีราชฎีกา
๒. ศาลนครบาล ให้ร่วมกับศาลอาญานอก เรียกว่าศาลพระราชอาญา
๓. ศาลแพ่งเกษม ศาลกรมวัง ศาลกรมนา รวมกันเรียกว่าศาลแพ่งเกษม
๔. ศาลแพ่งกลางและศาลกรมท่า ศาลธรรมดา ศาลราชตระกูล รวมกันเรียกว่า
ศาลแพ่งกลาง

๕. ศาลสรรพากร ศาลมรฎก รวมกันเรียกศาลสรรพากร

๖. ศาลต่างประเทศ ให้คงไว้ตามเดิม

และยังมีศาลทหารบกและศาลทหารเรือ ก็ได้ตั้งกรมรับฟ้องขึ้นในกระทรวง
ยุติธรรมอีกกรมหนึ่ง สำหรับฟ้องแฉะเรือราวกัณฑ์ของราชฎีกาที่จะเกิดขึ้นใหม่ ผู้ประทับ

(๓) หนังสือพระราชบัญญัติปัจจุบัน หน้า ๔๔๔ - ๔๔๕.

ห้องมีหน้าที่ประทับไปยังศาลทั้ง ๗ ศาล ตามที่กล่าวมาแล้วซึ่งรวมทั้งศาลอุทธรณ์คดีหลวงด้วย ให้ถูกต้องด้วยพระธรรมนูญและตามรูปความเป็นแห่งหรืออำนาจ แต่ได้ยกเลิกเสียเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ เป็นต้นไป ต่อแต่นั้นมาให้ผู้มีอรรถคดีทั้งหลายซึ่งเป็นความแห่ง ความอาญาและความอุทธรณ์มาฟ้องร้องต่อศาลสถิตยุติธรรมศาลใดศาลหนึ่งสุดแต่มูลคดีของศาลนั้นได้พิจารณาตามพระธรรมนูญ แลให้บรรดาศาลทั้งปวง ณ สถานที่ยุติธรรมตั้งจำศาล ไว้เป็นพนักงานรับฟ้องสำหรับศาลทุก ๆ ศาลเพื่อได้รับฟ้องและนำขึ้นเสนอต่อผู้พิพากษาศาลนั้น ๆ จะได้ตรวจแลส่งประทับฟ้องให้เป็นฟ้องได้ตามพระธรรมนูญ

อนึ่งได้ตั้งศาลราชทัณฑ์พิเศษขึ้นอีกศาลหนึ่ง สำหรับช่วยศาลพระวราชอาญาชำระคดี ความอาญาที่ค้างอยู่ในศาลพระวราชอาญานั้น ได้แบ่งแยกมาพิจารณาในศาลราชทัณฑ์พิเศษบ้าง และความอาญาทั้งปวงที่ฟ้องร้องกันขึ้นใหม่ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๒ เป็นต้นมา ก็ตกกระทรวงศาลทั้งสองนี้แทนที่ได้อพิจารณาพิพากษา

จะเป็นเพราะคดีอาญาลดลงเหลืออันน้อยประการหนึ่ง และเพราะเหตุที่เป็นการสมควรยิ่งกว่าที่จะให้ผู้มีหน้าที่ทำการ ณ ศาลในสนามสถิตยุติธรรมได้รวบรวมกันทำการแห่งเดียวกัน จึงในปี ร.ศ. ๑๑๔ ได้มีประกาศให้ยกเลิกพระวราชทัณฑ์พิเศษ ยกมารวมในศาลพระวราชอาญาเป็นแห่งเดียวกัน เรียกว่าศาลพระวราชอาญา มีหน้าที่สำหรับพิจารณาแลรับฟ้องในคดีความอาญาทั้งปวงสืบต่อไป (ภายหลังเปลี่ยนเรียกเป็นศาลอาญาจนทุกวันนี้) และให้รวมศาลแพ่งเกษม ศาลแพ่งไกรสีห์เข้าด้วยกันเป็นศาลเดียว และเรียกว่า ศาลแพ่ง มีหน้าที่สำหรับรับฟ้องแลชำระคดีความแห่งทั้งปวง

ส่วนศาลฎีกานั้น ตามประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมข้อ ๖ ว่า เมื่อยุบศาลฎีกาไปเป็นศาลอุทธรณ์คดีหลวงในกระทรวงยุติธรรมสำหรับรับความอุทธรณ์คำพิพากษาคัดสินของศาลชั้นต่ำนั้นแล้วให้ยกฎีกาทั้งปวงที่ยังค้างอยู่ไปพิจารณาทั้งสิ้นด้วย ส่วนที่จะเป็นฎีกาต่อไปนั้นให้ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้แต่ในการกล่าวโทษคำพิพากษาศาลอุทธรณ์คดีหลวง ศาลอุทธรณ์คดีราษฎร แลกล่าวโทษเสนาคีเจ้ากระทรวงฎาในข้อความ

ร้องทุกข์ที่ไม่เกี่ยวกับในเรื่องเป็นความ ฎีกาครั้งนี้เป็นอย่างสูงสุดที่ควรได้รับพระบรม ราชวินิจฉัยในคดีนั้น ถ้ามีเหตุจะต้องพิพากษาพิจารณาใต้สวนต่อไป จะได้โปรดเกล้าฯ ฯ ทรงตั้งองคมนตรีเป็นครั้งคราวให้ชำระใต้สวนฎีกาเรียงความเห็นทุกเกล้าฯ ๖ ถวายเป็นการ พิเศษ ถ้าจะโปรดเกล้าฯ ให้ที่ประชุมเสนาบดีปรึกษาตัดสิน ความอื่นนอกจากนี้ห้ามมิให้ ราษฎรทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย

ศาลที่จัดขึ้นใหม่ให้อยู่ในสังกัดกระทรวงยุติธรรมนั้น เป็นศาลในกรุงเทพ ฯ ส่วนศาลในหัวเมืองในจังหวัดกรุงเทพ ฯ และในหัวเมืองอื่นๆ คงเป็นไปตามเดิม ดัง ปราบฎีกาในพระบรมมณูศาลหัวเมือง ลงวันที่ ๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕ มาตรา ๒ ซึ่งมีความ ว่า "พระราชบัญญัตินี้จะควรใช้ในหัวเมืองมณฑลใด ตั้งแต่เมื่อใดจะได้โปรดเกล้าฯ ให้ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา และให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมีสารตราพระราชสีห์ บังคับออกไปยังหัวเมืองมณฑลนั้น ส่วนหัวเมืองในจังหวัดกรุงเทพ ฯ ก็ให้เสนาบดีกระทรวงนครบาลมีสารตราพระขามทรงสั่งให้บังคับออกไป หัวเมืองมณฑลใดที่ยังไม่ได้โปรด เกล้าฯ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ให้คงปฏิบัติไปตามเดิมก่อน " ตามพระราชบัญญัตินี้ ศาลหัวเมืองยังคงแยกไปสังกัดอยู่ในกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาล การที่จัดให้ มาสังกัดในกระทรวงยุติธรรมด้วยกับกับศาลในกรุงเทพ ฯ เริ่มต้นด้วยตั้งข้าหลวงพิเศษออกไป จัดการโดยพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรม หัวเมืองทั้งปวงลงวันที่ ๒๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕

แต่ก่อนจะกล่าวถึงข้าหลวงพิเศษมาจัดการในหัวเมืองจำต้องกล่าวถึงความเป็น ไปของศาลหัวเมืองต่าง ๆ เสียก่อนเช่นกันว่ามีความเป็นมาแต่เดิมอย่างไร

ได้กล่าวมาแล้วตอนต้นแล้วว่า ศาลนั้นแต่เดิมยังมีได้เป็นอิสระเป็นของตนเองเหมือนปัจจุบันนี้ กล่าวคือศาลได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงใดกระทรวงหนึ่งเป็นผู้อำนาจ ชำระคดีได้เอง ในสมัยนั้นความในศาลหัวเมืองขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย เจ้าเมืองมี อำนาจชำระความได้เอง แต่ก็มีอยู่แห่งความในกรุงเทพ ฯ เหมือนกัน แต่ยังมีได้จัด

การอยู่ไกลนอกจากเรื่องปราบโจรผู้ร้ายซึ่งบางครั้งก็ให้ตำรวจออกไปหัวเมืองจับและชำระความกับผู้ร้ายเอง การชำระความในครั้งก่อนนี้ผู้ความไม่มีใครได้รับความสะดวก แม้จะได้ขึ้นกระทรวงยุติธรรมรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่มารวมขึ้นในกระทรวงยุติธรรมแล้วก็ตาม แต่ก็เป็นภาระรวมศาลที่อยู่ในกรุงเทพฯ เท่านั้น ต่อมาเพื่อให้การชำระความในศาลหัวเมืองเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์เห็นว่าการศึกษาพิพากษาบังคับคดีของราษฎรตามหัวเมืองทั้งปวง ยังเป็นการช้าและเป็นเหตุให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน พระราชกำหนดกฎหมายสำหรับศาลซึ่งได้มาแต่เดิมเป็นประเพณีเก่าเกินความต้องการ และความเจริญของบ้านเมืองอยู่หลายประการ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระธรรมนูญศาลหัวเมือง เมื่อ ร.ศ. ๑๑๕ ขึ้น ตั้งได้กล่าวอ้างไว้ตอนต้นแล้ว จากพระธรรมนูญศาลหัวเมืองนี้เอง ได้จัดให้ตั้งศาลประจำมณฑล ศาลเมืองและศาลแขวงขึ้นให้มีอธิบดีผู้พิพากษาประจำศาลมณฑลและมีผู้พิพากษาประจำศาลเมืองและศาลแขวง ส่วนการจัดศาลพิเศษนั้น ถ้าข้าหลวงเทศาภิบาลเห็นสมควรจะตั้งศาลพิเศษขึ้นในมณฑลที่ตำบลใดเป็นครั้งคราวเพื่อประโยชน์ในคดีรายหนึ่งรายใดให้มีใบบอกค่านับไป แล้วก็จะคำสั่งตั้งได้เป็นครั้งคราว แต่จะให้มีอำนาจยิ่งกว่าอำนาจศาลเมืองไม่ได้ ให้กระทรวงยุติธรรม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงนครบาล เป็นพนักงานปรึกษาและจัดการให้สำเร็จไปตามความในพระราชบัญญัติ

ต่อมา ร.ศ. ๑๑๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลหัวเมืองทั้งปวงขึ้น และให้มีข้าหลวงพิเศษ ๕ นาย เป็นเป็นข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย อีก ๒ นายให้ตั้งผู้เป็นเทศาภิบาล ๑ ผู้รักษาเมือง ๑ เป็นข้าหลวงพิเศษด้วย ต่อมาเมื่อข้าหลวงพิเศษได้จัดราชการศาลยุติธรรมสำเร็จทั่วพระราชอาณาจักแล้ว ราชการศาลยุติธรรมก็ได้เจริญค่านับโดยระเบียบเรียบร้อยขึ้นเป็นลำดับมีกำหนดความจำเป็นที่จะให้ตำแหน่งข้าหลวงพิเศษคงประจำอยู่ต่อไป จึงประกาศยกเลิกเปิดถอนตำแหน่งนี้ โดยตั้งตำแหน่งข้าหลวงพิเศษยุติธรรมขึ้นแทน

ครั้นต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระธรรมนูญศาลยุติธรรมขึ้น เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๗) พระธรรมนูญให้ศาลเป็น ๓ แผนก คือ ศาลฎีกาแผนกหนึ่ง ศาลสถิตยุติธรรมแผนกหนึ่งและศาลหัวเมืองอีกแผนกหนึ่ง ศาลฎีการับผิดชอบต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ศาลสถิตยุติธรรมกรุงเทพฯ และศาลหัวเมืองชั้นอยู่ในกระทรวงยุติธรรม แต่มาใน พ.ศ. ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๑) ได้มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ตามประกาศจัดระเบียบราชการกระทรวงยุติธรรมลงวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ให้ยกศาลฎีกามารวมอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ตั้งแต่นั้นมาศาลที่อยู่ในกระทรวงยุติธรรม จึงแบ่งออกเป็น ๒ แผนก คือ

ก. ศาลสถิตยุติธรรมกรุงเทพฯ ได้แก่

๑. ศาลฎีกา (ซึ่งเป็นศาลอุทธรณ์สูงสุด)
๒. ศาลอุทธรณ์ (ซึ่งเป็นศาลอุทธรณ์ชั้นแรก)
๓. ศาลพระราชอาญา
๔. ศาลแพ่ง (ซึ่งเป็นศาลสูงชั้นต้น)
๕. ศาลต่างประเทศ และ

ศาลคดีต่างประเทศ

๖. ศาลปริศนา (ซึ่งเป็นศาลชั้นต่ำชั้นต้น และเป็นศาลไต่สวนลับ)

ข. ศาลหัวเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น ได้แก่

๑. ศาลมณฑล
๒. ศาลเมือง (หรือศาลจังหวัดในปัจจุบัน)
๓. ศาลแขวง

ราชการในสมัยที่กล่าวนี้ แม้จะมีรูปลักษณะเทียบเท่าศาลแห่งประเทศไทยเอกราชทั้งหลายก็ แต่ก็มีเอกภาวะอันสมบูรณ์พร้อมทุกประการไม่ โดยที่ยังต้องมีศาลต่างประเทศ และศาลคดีต่างประเทศสำหรับพิจารณาพิพากษาคดีที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศบาง

จำพวกเช่นเดียวกับที่มีมา แต่เริ่มแรกจัดตั้งศาลชั้นและวิธีการของศาลนั้นมีข้อผูกพันอยู่ตามสัญญาทางพระราชไมตรีหลายประการ คือ กองศาลของประเทศเหล่านั้นมีสิทธิที่จะมานั่งในศาลได้ กับมีสิทธิที่จะถอนคดีไปชำระเสียเอง และในการพิจารณาคดีต้องให้มีที่ปรึกษากฎหมายชาวต่างประเทศนั่งในศาลอีกด้วย และบางประเทศก็ได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีทวงแทนสิทธิที่จะชำระคนของเขาไว้ และมีศาลกงสุลสำหรับชำระบุคคลของเขาเป็นพิเศษ ต่อมาพิธีการให้กงสุลมีสิทธิมานั่งในการพิจารณาได้ยุติลงและศาลกงสุลก็ได้เลิกไปก็แล้ว แต่สิทธิถอนคดีกับต้องให้ที่ปรึกษากฎหมายนั่งในคดีบางประเภทยังมีอยู่ ต่อมาเมื่อประเทศไทยได้จัดทำประมวลกฎหมายต่างๆ ครบถ้วนบริบูรณ์และได้ประกาศใช้ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็ได้จัดทำหนังสือสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีใหม่ สิทธิพิเศษดังกล่าวแล้วจึงหมดสิ้นไปโดยเด็ดขาด บัดนี้มีศาลเอกราชโดยสมบูรณ์แล้ว

ต่อมาเมื่อได้ประกาศใช้พระธรรมนูญศาลยุติธรรม พ.ศ. ๒๔๗๗ ก็ได้ปรับปรุงราชการศาลใหม่โดยยกเลิกตำแหน่งข้าหลวงพิเศษยุติธรรม เลิกมณฑลและให้ศาลมณฑลแต่เดิมมีฐานะเป็นศาลจังหวัด กับยุบตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลโดยตั้งข้าหลวงยุติธรรมขึ้น ก็ได้จัดแบ่งศาลออกเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. ศาลชั้นต้น ได้แก่

ศาลแพ่ง

ศาลอาญา

ศาลจังหวัด

ศาลแขวง

๒. ศาลอุทธรณ์

๓. ศาลฎีกา (ซึ่งเป็นศาลสูงสุด)

กับต่อมาได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเด็กและเยาวชน พ.ศ. ๒๔๘๔ ขึ้นอีก มีทั้งศาลในจังหวัดพระนครและสงขลา และยังจัดเตรียมจะจัดตั้งในภาคอื่นต่อไป

สำหรับศาลจังหวัดปัตตานี แต่เดิมก่อนใช้พระธรรมนูญศาลหัวเมืองและตั้งข้าหลวงพิเศษเพื่อจัดการศาลนั้น ได้กล่าวแล้วว่าการศาลและการปกครองได้รวมกันเป็นบุคคลที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองหรือเทศาภิบาล มีอำนาจชำระความเอง เพื่อที่จะให้เรื่องความเป็นมาของศาลจังหวัดปัตตานีได้ชัด จำต้องกล่าวถึงการปกครองเสียก่อน เพราะมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับศาลมาก่อน

การปกครองในก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้แบ่งเขตปกครองทำนองเดียวกับกรุงศรีอยุธยา คือ.

๑. อาณาเขตของประเทศสยามโดยทั่วอย่างหนึ่ง
  ๒. อาณาเขตที่เป็นประเทศราชอย่างหนึ่ง
- ประเทศราชนั้นคงมีฐานะเป็นรัฐ ซึ่งมีเจ้านายของราชตินั้นปกครองเอง แต่ต้องถวายต้นไม้เงินทองกับเครื่องราชบรรณาการต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- ส่วนอาณาเขตประเทศสยามโดยแท้ แบ่งแยกเป็น ๒ ส่วน
๑. ราชธานี และหัวเมืองซึ่งขึ้นอยู่กับราชธานีส่วนหนึ่ง
  ๒. หัวเมือง ซึ่งอยู่ภายนอกราชธานีส่วนหนึ่ง
- หัวเมืองซึ่งอยู่นอกราชธานีนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราชวงศ์ หรือข้าราชการเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง เขตเมืองหนึ่งแบ่งแยกเป็นแขวง เป็นตำบลและเป็นบ้าน ส่วนทะบวงการเมืองซึ่งบังคับบัญชาหัวเมืองต่าง ๆ แต่เดิมได้แบ่งแยกอยู่ในสมุหนายกบ้าง (มณฑลเทศาภิบาล) และอยู่ในบังคับบัญชาสมุหกลาโหมบ้าง (มณฑลทหารบก) และในกรมพระคลังบ้าง (หัวเมืองท่า)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้แบ่งเขตการปกครองใหม่ คือ

๑. มณฑลกรุงเทพ ฯ ขึ้นกระทรวงนครบาล
๒. การปกครองหัวเมือง ขึ้นกระทรวงมหาดไทย
๓. ประเทศราชซึ่งมีอยู่และมีการปกครองตามระเบียบของประเทศนั้น เช่น

ประเทศกัณฑ์ ครังกัน แต่ต่อมาประเทศราชของสยามที่ฐานะเป็นรัฐได้ตกไปเป็นของต่างประเทศ อาณาเขตของสยามทุกวันนี้จึงมีแต่รัฐเดียว (๔) :

อาณาเขตของสยามได้แบ่งออกเป็นส่วนต่าง ๆ และแก้ไขเปลี่ยนแปลงสืบมาโดยลำดับ ในที่สุดจึงได้มีการจัดระเบียบมณฑลเทศาภิบาลขึ้น โดยเฉพาะสำหรับจังหวัดปัตตานี ผิดแผกกว่าหัวเมืองอื่น ๆ กล่าวคือ เขตอำเภอต่างๆ ในจังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส ยังมีได้แบ่งเป็นอำเภอและจังหวัดเหมือนปัจจุบันนี้ แต่ได้แบ่งเป็นเขตปกครอง เรียกว่า "บริเวณ ๗ หัวเมือง" อันมีเมืองตานี (ปัตตานี) เมืองหนองจิก เมืองยะหริ่ง เมืองสาย เมืองยะลอ (ภายหลังเปลี่ยนเรียกว่า ยะลา) คำว่า "ยะลอ" ปรากฏในข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณเจ็ดหัวเมือง เมืองรามัน เมืองระแงะ ขึ้นอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช บริเวณ ๗ หัวเมืองนี้ มีข้อบังคับสำหรับปกครองต่างหาก เรียกว่ากฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณเจ็ดหัวเมือง ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) และคงให้พระยาเมืองเป็นผู้รักษาราชการเมืองต่างพระเนตรพระกรรณอยู่ตามเดิม ในกฎข้อบังคับนี้ ให้มีกองบัญชาการขึ้นประกอบด้วยพระยาเมือง เป็นหัวหน้า ๑ ปลัดเมือง ๑ ขกมัตร์ ๑ ผู้ช่วยราชการเมือง ๑ รวม ๔ คน เป็นกองบัญชาการเมือง มีอำนาจตั้งกฎและข้อบังคับได้โดยไม่ฝ่าฝืนพระบรมเทชาณุภาพ ไม่ฝ่าฝืนกฎหมาย ไม่ฝ่าฝืนสัญญาทางพระราชไมตรีและต้องข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ (คือ เทศาภิบาลประจำมณฑลนครศรีธรรมราช) เห็นชอบด้วย

ครั้นเมื่อ ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ทรงพระราชดำริเห็นว่าทุกวันนี้การค้าขายในบริเวณ ๗ หัวเมืองเจริญมากขึ้นและการไปมาถึงกรุงเทพฯ ก็สะดวกก็คิดว่าแต่ก่อน จำนวนผู้คนพลเมืองมาก สมควรจะแยกออกเป็นมณฑลหนึ่งต่างหาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แยกบริเวณ ๗ หัวเมืองออกจากมณฑลนครศรีธรรมราช และให้จัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลขึ้นให้เรียกว่า "มณฑลปัตตานี" มีจังหวัดที่ขึ้นใน

(๔) คัดจากคำอธิบายกฎหมายปกครอง.

มณฑลปัตตานี ๕ จังหวัด คือ จังหวัดปัตตานี จังหวัดนราธิวาส จังหวัดยะลา จังหวัดสงขลา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศักดิ์สินี เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลปัตตานีสืบไป ประกาศแต่วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๕

วันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ประกาศยกมณฑลปัตตานีซึ่งเดิมขึ้นในกระทรวงมหาดไทย ให้มาขึ้นในกระทรวงยุติธรรมและในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ นั้นเองได้ประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชเป็นมณฑลบกัษได้ ให้สมุหเทศาภิบาลนั้นเป็นอุปราชประจำภาคให้มณฑลปัตตานี มณฑลสุราษฎร์ธานี อยู่ในภาคบักษได้

พ.ศ. ๒๔๖๗ ประกาศยกเลิกมณฑลภาคบักษได้และยกเลิกมณฑลสุราษฎร์ธานีให้จังหวัดที่เคยอยู่ในมณฑลสุราษฎร์ธานีแก่มณฑลนครศรีธรรมราช

พ.ศ. ๒๔๗๔ (ปลายปี) ประกาศยุบมณฑลปัตตานีโอนจังหวัดในมณฑลปัตตานี ไปขึ้นมณฑลนครศรีธรรมราช พร้อมกับนั้นได้ยุบจังหวัดสงขลาตั้งเป็นอำเภอ จังหวัดปัตตานีเดิมมีเขตอำเภอที่ขึ้นอยู่ คือ อำเภอหนองจิก อำเภอยะหริ่ง อำเภอสงขลา ซึ่งอำเภอเหล่านี้เคยเป็นเมืองในบริเวณ ๗ หัวเมืองมาก่อน

ขณะนั้นศาลจังหวัดปัตตานีเคยเป็นศาลในบริเวณ ๗ หัวเมืองมาก่อนจนถึง ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๔) จึงตั้งเป็นศาลมณฑลคงเป็นศาลมณฑลแต่นั้นมา ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ เสด็จภาคใต้ได้ทรงเปิดที่ทำการศาลขึ้นด้วยและเรียกว่า "ศาลมณฑลปัตตานี" (ความจริงมีฐานะเป็นศาลมณฑลปัตตานีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้ว) คงเป็นศาลมณฑลปัตตานีมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๔- (ปลายปี) จึงได้ยุบศาลมณฑลปัตตานีมาเป็นศาลจังหวัดปัตตานี

เฉพาะที่ทำการของศาลนี้ แต่เดิมเมื่อเป็นศาลในบริเวณ ๗ หัวเมือง ได้ตั้งอยู่ที่ ทำการไปรษณีย์ (หลังเก่า) จะได้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ค้นหาประวัติไม่ได้ ขณะนั้นที่ทำการไปรษณีย์ตั้งอยู่ติดกำแพงเรือนจำ ทางเรือนจำต้องการขยายเขตออกพระยาเดชาธิบดี จึงมาปลูกที่ทำการไปรษณีย์ขึ้นใหม่เป็นอาคารไม้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ คือ

อาคารศาลนี้ต่อไปในตอนจะสร้างอาคารตึกใหม่นี้ โดยแลกให้ไปรษณีย์เข้าทำการใน อาคารศาลบริเวณ ๗ หัวเมือง ส่วนศาลย้ายเข้ามาทำการที่ตึกสร้างใหม่และเปิดเป็นอาคาร ของศาลเดียว พระยาเทศาภิบาลจัดสร้างศาลนี้พร้อมกับโรงเรียนประจำจังหวัด สิ้นค่าปลูก สร้างเท่าใดไม่อาจทราบได้ ตั้งแต่สร้างมาแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ จนถึงเวลาบัดนี้ พ.ศ. ๒๕๐๕ รวมเวลา ๔๗ ปี เนื่องจากอาคารศาลเป็นไม้ก็ผุพังทรุดโทรมลงตามอายุชั้ยที่ต้องรื้อและ ปลูกสร้างเพื่อให้สวยงามเหมาะแก่กาลสมัย กระทรวงยุติธรรมจึงเสนอของบประมาณ สร้างอาคารใหม่เป็นตึก ๒ ชั้น โดยกรมโยธาเทศบาลให้แบบ ด้วยความกรุณาของรัฐบาล โดย ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้อนุมัติเงินงบประมาณ ให้สร้างได้เป็นเงิน ๓,๒๐๐,๐๐๐ บาท (รวมทั้งสร้างบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาลใหม่ อีก ๓ หลังด้วย) กระทรวงยุติธรรมได้เปิดการประมูลขึ้น ทางหุ้นส่วน จำกัด เลียงชินตั้ง เป็นผู้ประมูลได้และได้ทำสัญญากับกระทรวงยุติธรรม ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ทาง หุ้นส่วน จำกัด เลียงชินตั้ง ได้เริ่มวางผังและปลูกสร้างแต่วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้จัดทำพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ โดยนายกำธร พันธุฉก ปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน สร้างเสร็จบริบูรณ์ครบกำหนดตามสัญญา เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้ประกอบพิธีเปิดอาคารศาลใหม่เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ โดยพระยาอรรณพวิมลพันธ์ ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน ดัง ปรากฏรูปถ่ายในหนังสือแล้ว

ความเป็นมาของโต๊ะกาฬ

เนื่องจากประชาชนในจังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา จังหวัดนราธิวาส นับถือ ศาสนาอิสลามอยู่เป็นจำนวนมากที่สุด กิจกรรมของศาสนิกจึงเกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม อยู่ด้วยกล่าวคือ เมื่อเกิดมีข้อพิพาทในคดีแพ่งเรื่องผัวเมียหรือเรื่องมรดกซึ่งอิสลามศาสนิก เป็นโจทก์จำเลย หรือเป็นจำเลย หรือผู้ร้อง ที่เรียกว่าความศาสนาต้องใช้กฎหมายทาง ศาสนาอิสลาม ที่เรียกว่ากฎหมายกิตาบบังคับคดีแทนบทบัญญัติในบรรพ ๕-๖ แห่งประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และใช้ผู้รู้กฎหมายทางศาสนาอิสลามเป็นผู้พิจารณาชี้ขาดคดี การให้ผู้รู้ทางกฎหมายอิสลามนี้ได้อีกมาแต่เมื่อครั้งยังเป็นศาลบริเวณ ๗ หัวเมือง กล่าว คือทางการได้ตั้งผู้รู้ทางกฎหมายอิสลาม ให้มีประจำเมืองต่าง ๆ ไว้เมื่อละกาลเป็น ผู้พิพากษาชำระคดีเกี่ยวกับศาสนานี้เรียกว่า "โต๊ะกาฬ" แต่กาลต่อมาราชฎรไม่ใคร่ได้รับความ สะดวก เนื่องจากโต๊ะกาฬบางเมืองรู้กฎหมายอิสลามไม่ได้จัดแจงและมีเหตุเกี่ยว กับอำนาจบางประการ เพื่อให้ราชฎรได้รับความเป็นธรรมดียิ่งขึ้น จึงได้วางระเบียบใหม่ ตั้งปรากฏตามตราสารใหญ่ศาลว่ากรมมหาดไทย ที่ ๗ / ๒๖๖๘ ลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑ ถึงข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราชว่า ด้วยมี พระราชโองการดำริเห็นเกล้าเห็นอกระหม่อมสั่งว่า แต่ก่อนมาไ้ทรงพระกรุณาโปรด เกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดการตั้งศาลศาสนาขึ้นไว้ในบริเวณ ๗ หัวเมือง ๆ ละศาล มี โต๊ะกาฬ เป็นผู้พิพากษาชำระคดีของราชฎรที่เกี่ยวข้องแก่ศาสนาอิสลามตามประเพณีบ้าน- เมือง บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า การศาลโต๊ะกาฬยังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยสมควรแก่ กาลสมัย โดยพระประสงค์จะให้ราชฎรที่นับถือศาสนาอิสลาม ที่จะต้องเป็นความกันด้วย เรื่องมรดกและผัวเมีย ซึ่งถือกันว่าเกี่ยวข้องอยู่ในทางศาสนานี้ให้ได้รับความยุติธรรม และสะดวกดียิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งข้อบังคับ วิธีพิจารณาในศาลศาสนาอิสลามขึ้นไว้ดังนี้.

ข้อ ๑. ให้พระยาเมืองในบริเวณต่างๆ เมืองเล็กโต๊ะฮะที่รอบบุรีการโกราน และเป็น
กนการราษฎรนิยมาเบตต่ออยู่ในเมืองนิตงชนเบโตะกาล มีเมืองละกล่นตามเห็นสมควรไม่กำหนด
แต่ไม่ต่ำกว่าเมืองละ ๖ กน สำหรับเป็นตุลาการชำระความแห่งที่เกี่ยวข้องด้วยศาสนาอิสลาม คือ
เรื่องมรฎก เรื่องเวินเบย แต่การที่จะเลือกตั้งจะต้องพร้อมด้วยความเห็นชอบของข้าหลวงใหญ่
ประจำบริเวณ เมื่อได้เลือกตั้งกันเสร็จแล้วให้รายงานมาขังทว่าการมณฑลนครศรีธรรมราชตาม
ธรรมเนียม

ข้อ ๒. ในเวลาเมื่อความทำเบตศาสนาอิสลาม ด้วยกันทั้งแก่โจทก์ และจำเลยคดี
หรือเป็นแต่จำเลยเพียงเดียว เป็นผู้นับถือศาสนาอิสลามคดี ออกมาฟ้องกันด้วยเรื่องมรฎก
หรือเรื่องเวินเบย ซึ่งเบธรรมเนียมเขมกลาย ถัดว่าเกี่ยวข้องด้วยศาสนาอิสลาม ก็ให้ศาลแขวง
การเมืองหรือศาลบริเวณรับฟ้องไว้ แล้วส่งให้คู่ความเลือกศาล ที่ตั้งขึ้นไว้พิจารณาขาดคดีเรื่อง
นั้นตามศาสนาอิสลามหรือประเพณีบ้านเมือง

ข้อ ๓. ถ้าอนุญาตตุลาการหลายคนด้วยกันมีความเห็นแตกต่างก้างกัน ก็ให้
อนุญาตตุลาการเลือกโต๊ะกาลัดคนใดคนหนึ่งเป็นประธานของอนุญาตตุลาการอีกคนหนึ่ง สำหรับ
จะไต่สวนจึงให้เป็นความเห็นมากกว่ากัน และจะได้ถือเอาความเห็นข้างมากนั้นเป็นคำขาด

ข้อ ๔. ให้อนุญาตตุลาการตรวจถ้อยคำสำนวนเรื่องนั้น ถ้าจะให้เรียกพยานมาประ
กอบในการออกความเห็นประการใด ๆ ให้ศาลจัดการตามคำร้องขออนุญาตตุลาการนั้นตามอำนาจ
ของศาล แต่พยานที่ศาลศาสนาเรียกมานั้น ให้อนุญาตตุลาการบังคับให้สาบานตามศาสนา
อิสลามทุกอย่างส่วนคำบ่วงการพยานของอนุญาตตุลาการนั้น ถ้าไม่มีในศาสนาหรือธรรมเนียม
บ้านเมือง ก็ให้เรียกคำบ่วงการพยานตามลักษณะพยานรัตนโกสินทร ศก ๑๑๓

ข้อ ๕. เมื่ออนุญาตตุลาการ ได้พิจารณาคดีในระหว่างโจทก์จำเลยแล้วเสร็จออก
ความเห็นขาดฝ่ายใดชนะแลแจ้ง ให้ผู้พิพากษาศาลแขวง ศาลเมือง ศาลบริเวณหรือกองบัญชา
การเมืองตัดสินขาดตามความเห็นของอนุญาตตุลาการนั้น ส่วนคำสินไหมหรือทุนทรัพย์ หรือ
ค่าธรรมเนียมให้อนุญาตตุลาการกำหนดให้คู่ความใช้ตามกฎหมายศาสนาอิสลาม หรือธรรมเนียม
บ้านเมือง

ข้อ ๖. - เมื่อศาลได้ตัดสินชี้ขาดตามความเห็นของอนุญาโตตุลาการเช่นนั้นแล้ว ฝ่ายโจทก์หรือจำเลยจะอุทธรณ์คำตัดสินนั้นไม่ได้เว้นไว้แต่คำตัดสินของศาลไม่ถูกต้องกับคำชี้ขาดของอนุญาโตตุลาการ โจทก์หรือจำเลยจึงจะร้องอุทธรณ์ต่อข้าหลวงพิเศษได้

ต่อมาเมื่อวันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๒ ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ ๗ หัวเมือง ได้มีหนังสือถึงกองบัญชาการเมืองตานี, สายบุรี ะแงะ, ยะลา, รามันห์, ยะหริ่ง, หนองจิก แจ้งว่า เรื่องความขัดแย้งซึ่งกันและกันตามเทศนามะหมัดในเรื่องหมัดเมียชายผู้แฉกฏกัน บัดนี้ ได้ประชุมโต๊ะเถาเป็นอันตกลงคงจัดการไปตามลำเนาวราสารที่ ๗/๗๖๖๘ ลงวันที่ ๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๑ แล้ว จึงสั่งให้หลวงบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้พิพากษาศาลบริเวณ ๗ หัวเมือง มาช่วยจัดการแนะนำวิธีกระบวนการให้ศาลโต๊ะเถาหัวเมือง เป็นที่เข้าใจในแบบแผนถูกต้องตามลำเนาวราสารพระราชาธิปไตยต่อไป หลวงบริรักษ์ภูเบศร์ได้จัดศาลโต๊ะเถาหัวเมือง ๗ หัวเมืองในบริเวณนั้นแล้ว แต่ยังข้อขัดข้องในบางเมืองบ้างบางประการ เช่น พวกโต๊ะหะยีที่ถูกเลือกเป็นโต๊ะเถา ปรากฏว่ามีความรักศรัทธาไม่แน่นอน มักจะขัดกันไปขัดกันมาตกลงว่าคนนั้นรู้มากคนนั้นน้อย จะค้นหาความจริงก็ไม่มีที่อ้างอิง เพราะคำรักศรัทธาไม่มีคำอธิบายไว้ และเรื่องชายผู้ตามศาสนาอิสลามให้ฝังครั้งตัวแล้วเอาอิฐดินขว้างปาจนตาย และเรื่องอื่นๆ อีก เห็นควรมีกฎข้อบังคับเพิ่มเติมและแก้ไขที่ขัดแย้งบ้างบางอย่าง ผู้ว่าราชการเมืองในมณฑลนครราชสีมาได้ประชุมแล้วเห็นว่าให้มีที่ประชุมศาลโต๊ะเถาทั้ง ๗ หัวเมือง แต่ที่เมืองยะหริ่ง เมืองหนองจิกไม่มีศาลไทยให้มีแต่ศาลโต๊ะเถาตั้งอยู่ที่ว่าการกองบัญชาการเมื่อคดีเกิดขึ้นใน ๒ เมืองนี้ให้โจทก์มาขึ้นฟ้องต่อศาลบริเวณ ให้ศาลบริเวณถามโจทก์ว่า จะเต็มใจให้โต๊ะหะยีคนใดในเมืองที่โจทก์หรือจำเลยตั้งบ้านเรือนอยู่นั้นเป็นผู้ตัดสิน เมื่อโจทก์ได้ตกลงเลือกโต๊ะเถาคนใดแล้ว ให้ศาลออกหมายเชิญโต๊ะเถาคนนั้นไปประชุมกันตัดสินในที่ว่าการกองบัญชาการเมืองหนองจิกหรือเมืองยะหริ่ง.

ส่วนวิธีพิจารณา และระเบียบการขึ้นฟ้องเกี่ยวกับคดีศาสนา มีดังนี้.

"๑. ความศาสนาเมืองตานี เมืองหนองจิก เมืองยะหริ่ง ๓ เมืองนี้ ผู้ใด

เกี่ยวข้องกับศาสนาให้เข้าห้องหทัยกระบัตร์ ศาลมณฑลปัตตานี

๒. เมื่อขกกระบัตร์ศาลได้รับเรื่องความศาสนาเรื่องใดแล้ว ให้แต่งมุนหนาท้องไว้ว่า ความศาสนา แล้วนำห้องเสนอต่อผู้พิพากษาศาลมณฑลปัตตานีจนทุกเรื่อง (ข้อนี้คงปฏิบัติมาจนทุกวันนี้)

๓. เมื่อผู้พิพากษาศาลมณฑลปัตตานีได้ตรวจเห็นห้องความศาสนาต้องเรียกถามมา แปลงแล้วจดหมายเหตุไว้ในหน้าสำนวนของห้องนั้น และให้ถามตรวจดูห้องจนตลอดแล้วขอหน้าบันทึกไว้ให้ ได้ใจความว่า ข้อความของห้องนั้นต้องประสงค์ใจความอย่างใด เมื่อเห็นว่าห้องถูกต้องตามทางศาสนาให้สั่งในใบบันทึกต่อไปเหมือนดังว่าส่งห้อง แล้วเขียนนามผู้พิพากษาประทับตราเป็นสำคัญ ส่งห้องคืนไปให้ขกกระบัตร์ศาล

๔. ขกกระบัตร์ศาลได้เห็นคำสั่งแล้วเรียกตัวโจทก์ผู้ทูลฟ้องมาอ่านคำสั่งให้ฟังและบันทึกลงข้อไว้ตามระเบียบแล้วให้เรียกค่าธรรมเนียมตามอัตราศาลมณฑล เมื่อเรียกค่าธรรมเนียมได้แล้วให้ลงหมายเหตุในหน้าห้องเรียกค่าธรรมเนียมส่งใดบ้างแล้ว ให้เซ็นชื่อผู้เรียกค่าธรรมเนียมด้วยในหมายเหตุแล้วประทับตราไว้เป็นสำคัญ

๕. เมื่อเรียกค่าธรรมเนียมได้เสร็จแล้ว ให้เอาห้องฉบับนั้นลงในบาญชีรับห้องเสร็จแล้วให้เอาเงินจำนวนค่าธรรมเนียมลงในบาญชีเงินค่าธรรมเนียมบาญชีฉบับนั้น เรียกว่าบาญชีเงินค่าธรรมเนียมศาลใต้ศาล แล้วให้มอบเงินค่าธรรมเนียมให้กับเชะอุม่าเก็บรักษาไว้ แล้วให้เชะอุม่าเซ็นชื่อรับเงินไปในบาญชีเงินค่าธรรมเนียมทุกคราว เมื่อครบสิ้นเดือนแล้วให้งบาญชีเรียกเงินมาจากเชะอุม่าแจกใต้ศาลผู้มานั่งพิจารณาตามรายวันที่ได้มาประชุม

๖. เมื่อลงในบาญชีรับห้องแล้วให้เสมียนศาลใต้ศาลทำหมายติดห้ามห้องเป็นอักษรมลายูส่งสำเนาห้องไปให้จำเลยมาขึ้นคำให้การภายในกำหนดตามระยะทางใกล้ไกลพอสมควร

๗. เมื่อขกกระบัตร์ศาลได้รับคำให้การของจำเลยแล้ว เรียกถามมาแปลงจดไว้ในหน้าบันทึกคำให้การย่อใจความไว้ในหน้าคำให้การ

๘. เมื่อรับคำให้การจำเลยแล้ว ให้นัดโจทก์จำเลยพร้อมกันในวันใดวันหนึ่งลงข้อ

ในบาปซึ่งพิจารณาของศาล แต่ให้ลงข้อนี้ว่า นัลเลือกอนุญาตตุลาการ ถือ หมายความว่า เป็น
วันนัดชดองสถาน

๕. ในวันนั้นเมื่อโจทก์จำเลยมาพร้อมกันแล้ว ให้ส่งตัวมอบไปกับโต๊ะศาลสำหรับ
ศาลให้โจทก์จำเลยทำบาปเลือกอนุญาตตุลาการเฉพาะของโจทก์กับหนึ่งของจำเลยฉบับหนึ่ง
เป็นอักษรลาย และให้แปลเป็นไทยสำเนาไว้ด้วย แต่ให้โจทก์จำเลยลงลายมือไว้เป็นสำคัญทั้ง
ฉบับเดิมและสำเนาแล้วให้ลงชื่อผู้เขียนผู้แปลด้วย

๑๐. เมื่อโต๊ะศาลได้รับบาปรับข้ออนุญาตตุลาการเฉพาะของโจทก์จำเลย
แล้ว ให้โต๊ะศาลนำตัวโจทก์จำเลยส่งต่ออัยการขึ้นศาล ให้อัยการขึ้นศาลกระทำทรวินัด
พิจารณาแล้วในบาปซึ่งพิจารณาให้โจทก์จำเลยลงชื่อไว้เป็นสำคัญแล้ว ให้เสมียนศาลโต๊ะศาลออก
หมายเรียกพยานและออกหมายเรียกเชิญโต๊ะศาลผู้ถูกเลือกมาให้พร้อมกันในวันที่กำหนดนัดไว้
แล้วให้ไปพร้อมกันที่ศาลโต๊ะศาลเมือง

๑๑. เมื่อเสมียนศาลโต๊ะศาล ได้ออกหมายเรียกพยานและเชิญโต๊ะศาลไปตามกำหนด
วันนัดแล้ว ให้ศาลมณฑลปัตตานีให้อัยการขึ้นศาลมอบสำนวนให้ โต๊ะศาลสำหรับศาล ถ้าเป็น
เมืองหนองจิก เมืองชะเร้าให้ท้าวคามาตย์ส่งไปกองบัญชาการเมือง ให้เสมียนศาลโต๊ะศาลแปลเป็น
สำนวนความมูลข้อกล่าวหาแล้ว เพื่อโต๊ะศาลประจำศาลเมืองชะเร้าและเมืองหนองจิกจะได้ทราบ
ความได้ง่าย

๑๒. เมื่ออนุญาตตุลาการโต๊ะศาลพิจารณาแล้วในที่ประชุมพิเศษ ในเรื่อง
นั้นประการใดแล้ว ให้ส่งสำนวนถึงเมืองชะเร้า เมืองหนองจิก ให้ส่งต่อกองบัญชาการเมือง
มาขอคำพิพากษาเด็ดขาดต่อศาลมณฑลปัตตานี

๑๓. เมื่ออัยการขึ้นศาล ได้รับสำนวนคดีความเสนาซึ่งประชุมชดองมาเสร็จแล้ว
ให้ส่งสำนวนเรื่องนั้นไปยังกล่มสำหรับมณฑลให้แปลลงมณฑลในที่ประชุมของอนุญาตตุลาการ
ส่งข้อความแล้วให้นำเสนอต่ออธิบดีผู้พิพากษา

๑๔. เมื่ออธิบดีผู้พิพากษามณฑลผู้พิพากษา ได้พิพากษาเด็ดขาดเพิ่มเติมที่เขากวมนั้น

ในที่ประชุมของอนุญาโตตุลาการแล้ว ให้ยกกระบัตรศาลลงในบัญชีตัดสินแลเลขแดงหมายเลขใน
สำนวนเรียงลำดับกันไปตามจำนวนศาล

๑๕. เมื่อยกกระบัตรศาลไต่ลงบัญชีเสร็จแล้ว ให้ออกหมายนัดมาทั้งคำตัดสินที่
ศาลมณฑลลงทุกเรื่องถ้าอ่านคำตัดสินเสร็จแล้ว เมื่อฝ่ายใดจะร้องขอให้กระทำตามคำตัดสินอย่างไร
ให้ยกกระบัตรศาลทำพิธิเหมือนอย่างระเบียบศาลมณฑลลงทุกประการ

๑๖. ข้อความที่กล่าวมานี้เป็นข้อบังคับสำหรับแรกเริ่มพึงคิดจัดระเบียบใหม่ เมื่อมี
ข้อขัดข้องประการใด ให้เจ้าหน้าที่นำเสนอต่ออธิบดีผู้พิพากษาเพื่อจะได้คิดเปลี่ยนแปลงต่อไป "

แต่ด้วยพิจารณาและระเบียบการยื่นฟ้องคดีความศาสนาในปัจจุบันได้ปฏิบัติอย่าง
คดีธรรมดาทั่วไป คงมีบันทึกไว้หน้าสำนวนเพียงว่า "คดีศาสนา" เท่านั้น การพิจารณา
คดีศาสนา ได้ให้ตะเตียติธรรมขึ้นนั่งพิจารณาร่วมกับผู้พิพากษา เสร็จสำนวนแล้วผู้
พิพากษาเป็นผู้เรียงคำพิพากษา ส่วนตะเตียติธรรมคงให้คำปรึกษาในปัญหากฎหมาย
เกี่ยวกับศาสนาอิสลามเท่านั้น^(๕)

โต๊ะกาสินังคงใช้เรียกกันในบริเวณ ๗ หัวเมืองแต่นั้นตลอดมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๐
จึงได้เปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่า "ตะเตียติธรรม" เหตุที่เปลี่ยนก็คือเดิมจังหวัดสตูลมีได้ขึ้น
อยู่ในปกครองบริเวณ ๗ หัวเมืองด้วย หลังจากยุบมณฑลปัตตานีลงเป็นจังหวัดปัตตานี
รวมเมืองยะลาและรวมกันหัวเมืองเรียกว่า จังหวัดยะลา และเมืองระแงะเปลี่ยนเป็น
จังหวัดนราธิวาสแล้ว ยังมีจังหวัดสตูลอีกจังหวัดหนึ่งซึ่งมีชาวอิสลามอยู่มาก จึงประกาศ
ให้ใช้กฎหมายอิสลามในส่วนที่เกี่ยวกับความมฤตกและครอบครัวในจังหวัดสตูลขึ้นอีก ดัง
ปรากฏข้อความในตราสารกระทรวงยุติธรรม ที่ ๓๐/๔๓๓ ลงวันที่ ๒๔ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๖๐ ว่า "ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า จังหวัดสตูลมีราษฎร
พลเมืองเป็นผู้ถือศาสนาอิสลามอาศัยอยู่มาก มีพระราชประสงค์จะอนุญาตให้ได้บำเพ็ญ
ลัทธิศาสนานี้โดยเสมอภาคมิให้ล่าเอียงคั่งนี้ เป็นพระราชกรณียกิจจึงสืบมาแต่โบราณ

(๕) คัดจากคำสั่งและเรื่องราวเก่าที่มีอยู่ในศาลจังหวัดปัตตานี.

มีทากษัตริย์จึงได้มีพระราชบัญญัติไว้ว่า ถ้าบุคคลผู้ถือศาสนาอิสลามพิพาทกันด้วยความ
 แห่งลักษณะฝ่าฝืนและทรัพย์สินมรดก ให้ตุลาการพึงพิจารณาและบังคับตัดสินคดี โดยลทธิ
 ประเพณีอิสลาม ฯลฯ ให้ตั้งตำแหน่งโต๊ะกาซเป็นผู้ปรับปรุงบังคับคดีตามประเพณีนิยมนั้น
 พระราชบัญญัตินี้ให้คงรักษาไว้มิให้เพิกถอน ควรจะผ่อนผันวางวิธีเลือกสรรตำแหน่งกาซ
 ให้วางเป็นระเบียบดังนี้ คือ.

ข้อ (๑.) โต๊ะกาซ ผู้ปรับบทโทษร่าน ควรได้รับสมมตินิยมของราษฎรชาวอิสลาม
 ในแขวงนั้น เป็นผู้ก่อรูปด้วยวิชุดิการแก่การหมั้นถือในฐานะผู้ใหญ่ เป็นผู้ก่อรูปด้วยคุณวุฒิ
 สามารถในคำพิพากษาโดยสมควร เป็นผู้สนใจจงรักต่อได้แก่ละออของสุลต่านและสมักรักดี
 ต่อราชการของพระเจ้าอยู่หัว ดังนี้เป็นลักษณะสำคัญ ข้อที่พระราชสมุหเทศาภิบาลมีใบบอกเข้า
 ไปว่าได้ปรึกษาหารือพร้อมด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นว่า ละฮ์เด็น ๑ ละฮ์ซัน ๑ ก่อรูปด้วย
 คุณวุฒิสามารถและเป็นที่ประชาชนพลเมืองนิยมนับถืออยู่เป็นอันมากเห็นปานดังนี้ สมควรที่จะ
 เลือกสรรเอาขึ้นตั้งไว้ในหน้าที่ตุลาการฝ่ายอิสลามได้นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราช
 ทานพระบรมราชานุญาตแล้ว-

ข้อ (๒.) แค้นสืบไปให้เรียกตำแหน่งตุลาการนั้นว่า ละฮ์ซันติธรรม เทียบคำเสนา
 ยุติธรรมในมณฑลพายัพ มีหน้าที่เฉพาะเป็นกาซผู้ปรับบทโทษร่าน เป็นตุลาการบังคับคดีแห่งประ
 เเพณีอิสลาม เทียบอำนาจศาลแขวงในพระธรรมนูญศาลยุติธรรม มาตรา ๒๕ อยู่ในบังคับบัญชา
 ของศาลมณฑลภูเก็ได้ครอบงำทั่วไป

ข้อ (๓.) อำนาจละฮ์ซันติธรรมนี้ ให้พึงจำกัดว่าบังคับได้แต่คดีบุคคลผู้ถือศาสนา
 อิสลามพิพาทกันด้วยความแห่งลักษณะฝ่าฝืนและทรัพย์สินมรดก อันจะพึงยกบทโทษร่านขึ้นปรับได้
 โดยชอบด้วยกระบวนการพิจารณา นอกจากที่จะกล่าวเปรียบเทียบกับคดีนั้น ๆ ให้ละฮ์ซันติธรรมทำคำ
 ตัดสินลงข้อแต่ ๒ นาย หรือพร้อมด้วยผู้พิพากษาศาลจังหวัดรวมเป็น ๒ นาย จึงบังคับเป็นคำ
 พิพากษาคดีแห่งประเพณีอิสลามได้ แต่ถ้ความเร่งอุทธรณ์ฎีกาได้เป็นลำดับตามพระราชกำหนด
 กฎหมาย

เมื่อได้ประกาศประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๕-๖ ว่าด้วยครอบครัว และมรดกใช้บังคับแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ แล้ว ข้อบังคับสำหรับใช้ปกครองบริเวณ จังหวัดเมือง ร.ศ. ๑๒๐ ยังคงใช้ในจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล อยู่ตามเดิม เพราะมีบทในพระราชบัญญัติให้ใช้บรรพ ๕-๖ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บังคับไว้ว่าบทบัญญัติแห่งบรรพ ๕ และ ๖ นี้ ไม่กระทบกระเทือนถึงข้อบังคับสำหรับ ปกครองบริเวณจังหวัดเมือง ร.ศ. ๑๒๐ จึงเป็นว่าบัญญัติบรรพ ๕ และ ๖ แห่งประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้ขยายใช้บังคับไปยังจังหวัดทั้ง ๔ นี้ด้วย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้ มีพระราชบัญญัติยกเลิกอำนาจและหน้าที่คณะตุลาการ ในกรณีพิพาทภาคีที่ใช้ กฎหมายอิสลามซึ่งมีอยู่ตามข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณจังหวัดเมือง ร.ศ. ๑๒๐ เสีย ละตำแหน่งคณะตุลาการซึ่งมีมาแต่เดิมจึงสิ้นสุดลงใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ครั้น พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้มีประกาศพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาสและสตูล พ.ศ. ๒๔๗๘ ขึ้นอีก (ได้คัดไว้ข้างท้ายนี้แล้ว) บัญญัติให้มีคณะ ตุลาการหนึ่งนายหนึ่งพิจารณาพร้อมด้วยผู้พิพากษา และให้คณะตุลาการนี้พิจารณาคดีในปัญหา ข้อกฎหมายอิสลามในคดีแพ่ง เกี่ยวกับครอบครัวและมรดกซึ่งอิสลามศาสนิกเป็นคู่ความ หรือผู้ร้อง เหตุนี้ตำแหน่งคณะตุลาการ จึงกลบมีขึ้นอีกตามเดิม และคงมีประจำอยู่ใน ศาล ๔ จังหวัดภาคใต้ คือ จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล จนกระทั่งบัดนี้

การแต่งตั้งคณะตุลาการ อำนาจและวิธีที่คณะตุลาการจะพิจารณาซึ่งเกี่ยวกับศาสนา- อิสลาม ในมณฑลปัตตานีรวมทั้งเรื่องกำหนดอายุความมรดกตลอดจนมาเปลี่ยนเป็นคณะตุลาการ มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับคดีศาสนาอิสลามเป็นอย่างไร ได้พิมพ์ประกาศและพระราช- บัญญัติไว้ต่อท้ายนี้แล้ว

อนึ่ง อาจมีข้อสงสัยคำว่า "โต๊ะหะยี" กับ "โต๊ะกาดี" กับ "โต๊ะกาซี" กับ หรือ คำว่า "กอฎี" กับ ซึ่งตามประกาศต่าง ๆ ที่อ่านผ่านมาใช้เรียกไม่เหมือนกันจะเป็น ตำแหน่งอะไรที่เกี่ยวข้องกับคดีศาสนาอิสลาม และจะตรงกับตำแหน่งที่เรียกอย่างใหม่ว่า

"ตะโตะยติธรรม" หรือไม่ว่า เพื่อให้เข้าใจง่าย จะขออธิบายความเป็นมาของคำเหล่านี้ที่เรียกว่า "โตะ" และ "หะยิ" เสียก่อน.

๑. "โตะ" เป็นภาษามลายูพื้นเมืองใน ๔ จังหวัดภาคใต้ซึ่งเรียกกัน เป็นคำย่อของ ตัณบุคคลที่มีอายุโตสูง เช่น ถ้าคนเรียกว่า "โตะกำนัน" หรือผู้ใหญ่บ้านก็เรียกว่า "โตะนายบ้าน" ผู้เป็นหะยิก็เรียกว่า "โตะหะยิ" เป็นต้น ถ้าว่า "โตะ" นี้ ถ้าตั้งตามตัวหนังสือมลายูอ่านว่า "ดาโตะ" แต่ชาวพื้นเมืองทางภาคใต้ชอบพูดคำสั้น ๆ ตัดเสียงข้างหลังเหลือคำว่าโตะ คำเดียว

๒. "โตะหะยิ" คำว่า "หะยิ" เป็นคำหน้านามของผู้ที่ไปประกอบพิธีหะยิทาง ศาสนา ณ กรุงเมกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งถนัดกันว่าผู้ใดได้ไปประกอบพิธีหะยิมาแล้ว ย่อมได้รับการยกย่องเป็น "หะยิ" และประกอบกับผู้นั้นเป็นผู้มีอายุโตสูงด้วย จึงเรียกว่า "โตะหะยิ" หรือ "โตะฮายิ" แต่ถ้านำจะให้สื่อออกเสียงให้ใกล้เคียงกับตัวเขียนในมลายูจริง ๆ แล้ว จะต้องเรียกว่า "ฮัย" "

สำหรับผู้ที่ถูกเชิญไปประกอบพิธีหะยิ ณ กรุงเมกะมาแล้วก็เรียกว่า "หะยิ" นำหน้านามเหมือนกัน แต่คำนี้เป็นคำเรียกออกเสียงตามภาษาพื้นเมือง ถ้าจะเรียกให้ถูกต้อง ต้องเรียกว่า "ฮัยยะห์" หรือ "หะเซาะห์"

๓. โตะอาเยาะห์ แปลว่าปู่ หรือใช้เรียกผู้สูงอายุที่มีความรู้ทางศาสนาอิสลามบ้าง

๔. โตะยีเยาะห์ ผู้รักษามัสยิด คือ กาวโรง

๕. โตะมีรา ผู้บอกเวลาทำสมาธิ (สวดมนต์)

๖. โตะคร ผู้สอนศาสนาอิสลามและสอนหนังสือทั่วไป ดังเช่นครูของไทยพุทธ

๗. โตะอือหม่าม คำนี้เองมาจากคำว่า "อิมาม" เป็นภาษาอาหรับ ซึ่งในอาหรับ เป็นชื่อของเจ้าผู้ครองเมือง ผู้นำหรือผู้เป็นหัวหน้า แต่ในจังหวัดภาคใต้ของประเทศไทยเรียกเพี้ยนไปเป็น "โตะอือหม่าม" หรือ "โตะอือหม่า" เมื่อผู้ใดได้รับการยกย่องเรียกว่า โตะ แล้วเมื่อผู้เป็นโตะนั้นเป็นผู้ในการทำพิธีสมาธิจึงเรียกว่า โตะอือหม่าม

๘. โตะกาเตม เป็นผู้กล่าวธรรมะคดาก่อนที่โตะอือหม่ามจะกล่าวนำสมาธิ และ

เป็นผู้ช่วยโตะอาหมานกล้วย.

๘. โตะกาฬี หรือ โตะกาซี คำ ๒ คำนี้เป็นคำที่มีความหมายเดียวกัน แต่เรียกเพี้ยนมาจาก "กอฏ" ในภาษาอาหรับแปลว่า "ผู้พิพากษา" คำนี้ในภาษาอังกฤษนิยมเขียนทับศัพท์ว่า "TOH KALI" เหตุที่เขียนเช่นนั้นเพราะกอฏไม่คำในภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษที่จะเขียนให้ตรงออกเสียงให้ชัดเจนตามคำพูดของภาษาอาหรับคำนี้ได้ เลยคำนี้จึงเขียนเพี้ยนไปว่า "โตะกาฬี" บาง "โตะกอฬี" บาง "โตะกาซี" บาง และหมักว่าโตะอยู่ข้างหน้าด้วยนัยนี้ เพราะผู้พิพากษาเป็นผู้มอวูโสสูงศักดิ์มาแล้ว จึงมีคำว่าโตะอยู่ข้างหน้านาม

๙๐. ตะโตะยุดิธรรม คำว่า "ตะโตะ" เป็นคำไทยเรียกเพี้ยนมาจากคำว่า คาโตะ "ซึ่งเป็นภาษามลายู คำว่า "ตะโตะ" หรือ "คาโตะ" แปลว่าผู้มอวูโส เมื่อผู้นั้นได้รับแต่งตั้งให้เป็นพิพากษาสำหรับชาดคดีเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม จึงนำมารวมเรียกว่า "ตะโตะยุดิธรรม" คำนี้ได้เริ่มปรากฏใช้เรียกในพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. ๒๔๘๕

เมื่อได้เปรียบเทียบคำเรียกและตำแหน่งต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว จึงเห็นว่า โตะกาฬี หรือ โตะกาซี กับ ตะโตะยุดิธรรม เป็นตำแหน่งเดียวกัน แต่ใช้เรียกชื่อต่างกันตามยุคตามสมัยเท่านั้น.

ยังมีคำที่อาจสงสัยอีกว่า คำว่า "โกระฮ่าน กัต" กฎหมายกัตบ กัต และกฎหมายอิสลามกัต ได้ใช้ในที่ต่างๆ กัน เป็นเพราะเหตุใด

พออธิบายว่า โกระฮ่าน นั้น ถ้าเรียกให้ถูกต้องต้องเรียกว่า "กูร์ฮาน" คือ คำพระบรมราชโองการของพระชาห์ล่าห์ ซึ่งรวบรวมไว้เป็นคัมภีร์ เรียกว่า คัมภีร์กูร์ฮาน ส่วนคำว่ากัตบนั้น คือคำอธิบายความในคัมภีร์กูร์ฮานให้เข้าใจความหมายอีกที ผู้ที่ให้คำอธิบายนี้คือพระนบีมุฮัมมัด คำพูดหรือคำอธิบายของพระนบีนีเรียกว่า "ฮาดิซ" นอกจากพระนบีนีแล้วยังมีสาวกของนบีมุฮัมมัด ได้ขยายอีกทอดหนึ่ง โดยคำภีร์กูร์ฮานบทหนึ่งก็อธิบายไปตอนหนึ่ง ภายหลังจึงคำอธิบายได้รวบรวมเป็นเล่มๆ เรียกว่า "กฎหมายกัตบ"

แต่คนรุ่นหลังที่เกิดมีความเข้าใจไม่เหมือนกัน จึงแตกแยกเป็นนิกายชั้นใหญ่ๆ ๔ นิกาย
 นิกาย ๑ ชื่อว่า "ซาฟีอี" ๑ นิกาย "ฮานาฟี" ๑ นิกาย "มาลิกี" ๑ นิกาย
 "ฮันบาลี" ๑ นิกาย เฉพาะคนในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปอาเซีย คือ อินโดนีเซีย
 มะลายู และประเทศไทย ถือนิกาย "ซาฟีอี"

คำว่า "กฎหมายอิสลาม" เป็นคำเรียกรวมกันจากคำอธิบายข้างต้นนั่นเอง.

กฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณเจ็ดหัวเมือง จ.ศ. ๑๒๐

ที่ ๓ แผนกปกครอง

พระเจ้านั่งยา-ชอกรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่งว่า ด้วยการแบ่งเขตแขวงตั้งกรมจัดการปกครอง แลตำแหน่งที่ข้าราชการในหัวเมืองทั้ง ๗ คือ

เมืองตานี เมืองหนองจิก เมืองยะหริ่ง เมืองสาบ เมืองยะลอ เมืองรามัน เมืองระแงะ ในมณฑลนครศรีธรรมราช นั้น ยังเป็นการกำกวมอยู่หลายประการ ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะจัดการวางแผนวิธีปกครอง แลวางตำแหน่งหน้าที่ราชการให้เป็นระเบียบเรียบร้อยตามสมควรแก่กาลสมัย เพื่อจะให้ราชการบ้านเมืองในหัวเมืองเหล่านั้นเป็นไปโดยสะดวกดี แลจะให้มีความสุขสำราญแก่พระยาเมืองแลศรีวัน กรมการ อาณาประชาราษฎรทั่วไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งข้อบังคับสำหรับปกครองเมืองทั้ง ๗ ไว้ดังต่อไปนี้.

ว่าด้วยกันปกครองเมือง

ข้อ ๑ เมือง ๗ เมือง คือ เมืองตานี ๑ เมืองหนองจิก ๑ เมืองยะหริ่ง ๑ เมืองสาบบุรี ๑ เมืองยะลอ ๑ เมืองรามัน ๑ เมืองระแงะ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงเป็นเมือง ๗ เมืองอยู่ตามเดิม แลให้พระยาเมืองเป็นผู้รักษาราชการบ้านเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ ให้เป็นการเรียบร้อยตามระเบียบแบบแผนดังจะกล่าวต่อไปในกฎฉบับนี้.

ข้อ ๒ ในการบังคับบัญชาการเมืองนั้น ให้มีกองบัญชาการเมือง คือ

พระยาเมืองเป็นหัวหน้า ๑ ปลัดเมือง ๑ ขกบัตร์เมือง ๑ ผู้ช่วยราชการเมือง ๑ รวม ๔ คน เป็นกองบัญชาการเมือง การตั้งและลัดเปลี่ยนตำแหน่งพระยาเมือง ปลัดเมือง ขกบัตร์เมือง แลผู้ช่วยราชการเมืองนั้น แลแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชดำริเห็นสมควรแก่การ

ข้อ ๓ เมือง ๓ ให้มีกรมการขึ้นรองเสมีนพนักงานตามสมควร
ว่าด้วยอำนาจกองบัญชาการเมือง

ข้อ ๔ เมื่อกองบัญชาการเมือง ได้ปรึกษาพร้อมกันเห็นว่าควรมีกฎหรือข้อ
บังคับ สำหรับการสิ่งใดในเมืองนั้น ให้มีอำนาจตั้งกฎแลข้อบังคับได้ แต่กฎแลข้อบังคับ
ที่จะตั้งนั้นต้องไม่ฝ่าฝืนพระบรมเดรานุภาพประการ ๓ ไม่ฝ่าฝืนพระราชกำหนดกฎหมาย
ประการ ๓ ไม่ฝ่าฝืนกับข้อสัญญา ทางพระราชไมตรีประการ ๓ แลข้าหลวงใหญ่ประจำ
บริเวณได้เห็นชอบด้วยแล้ประการ ๑

ข้อ ๕ ในการประชุมกองบัญชาการเมืองบังคับบัญชาการเมือง ในพื้นบ้านเมือง
ทุกอย่างนั้น เมื่อพระยาเมืองได้ปรึกษาหารือตกลงพร้อมกันในกองบัญชาการเมืองแล้ว จึง
ให้พระยาเมืองบังคับบัญชาราชการไปตามสมควร แลบันดาหนังสือราชการ ซึ่งเป็น
หนังสือมีไปนั้นให้มีไปในนามของพระยาเมือง พร้อมด้วยกองบัญชาการเมือง เช่นข้อ
ประทับตราของพระยาเมืองทุกฉบับ แลให้ปลัดเมืองเช่นอักษรหมายข้อด้วย จึงใช้ได้
ในราชการ

ข้อ ๖ ให้มีสมุดหมายประกาศคำสั่ง สำหรับกองบัญชาการเมืองฯ ละ ๑ เล่ม
สำหรับจดหมายประกาศคำสั่งทั้งปวง ซึ่งจะออกใช้ในเมืองนั้น ถ้ากองบัญชาการเมือง
จะออกหมายประกาศคำสั่งอย่างใด ๆ ก็ให้เขียนลงในสมุดเล่มนั้น เป็นต้นฉบับลงเลขที่
และ-ลงวันเดือนนี้เป็นลำดับกันไป แลให้พระยาเมืองปลัดเมืองเช่นข้อประทับตราข้างท้าย
หมายประกาศคำสั่งในสมุดนั้น แลจึงให้คัดสำเนาสำหรับออกประกาศแลมีไปอีกต่างหาก
ถ้าหมายประกาศแต่คำสั่งฉบับใด ซึ่งกองบัญชาการเมืองไม่ได้เช่นข้อประทับตราในสมุด
ต้นคำสั่งนั้นก่อนแล้ว จะถือว่าหมายประกาศแต่คำสั่งฉบับนั้นเป็นราชการไม่ได้

ข้อ ๗ ให้มีกำหนดเวลาของบัญชาการเมือง พร้อมด้วยข้าราชการขึ้นรองประ
ชุมปรึกษาราชการเมืองเนื่อง ๆ เมื่อมีราชการสิ่งใดปรึกษาหารือเห็นชอบพร้อมกันแล้วก็ให้
จัดส่งราชการไป ถ้ากองบัญชาการเมืองมีความเห็นแตกต่างไม่ตกลงกัน ให้หารือไปยัง
ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณขอคำสั่งเป็นเด็ดขาด

ข้อ ๘ ราชการสิ่งใดที่ได้ตกลงกัน ในที่ประชุมกองบัญชาการเมืองแล้วให้จัดทำไปตามหน้าที่ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดออกหมายประกาศหรือคำสั่ง หรือมีหนังสืออย่างใดไปที่ใดใดก็ดี ซึ่งไม่ใช่เป็นข้อความที่กองบัญชาการเมืองตกลงเห็นชอบพร้อมกัน ซึ่งปรากฏอยู่ในรายงานประชุมแล้ว แต่ไม่เป็นการปัจจุบันทันด่วน ดังว่าไว้ในข้อต่อไปนี้แล้วจะถือว่าคำสั่งนั้น หรือหนังสือนั้นเป็นราชการไม่ได้

ข้อ ๙ ถ้ามีการปัจจุบันทันด่วน เกิดขึ้นในบ้านเมือง ซึ่งจำเป็นจะต้องจัดตั้งโดยเร็วแล้ว ข้าราชการคนใดในกองบัญชาการเมืองมีอำนาจจัดตั้งไปได้ทันที แล้วจึงให้รีบแจ้งความที่ได้ส่งไปนั้นให้กองบัญชาการเมืองทราบในเวลาในที่ประชุมกองบัญชาการคราวแรก แล้วแต่กองบัญชาการเมืองจะปรึกษาเห็นชอบ ตามลักษณะที่ได้สั่งและจัดการไปแล้วนั้น หรือให้แก้ไขประการใด

ข้อ ๑๐ ด้วยพระยาเมือง มีหน้าที่ในการบังคับบัญชาราชการในบ้านเมือง ตามที่ได้ปรึกษาหารือตกลงกันในกองบัญชาการเมืองแล้ว เพราะฉะนั้น การที่จะบังคับบัญชาราชการอย่างใดก็ดี หรือจะออกคำสั่ง หรือจะมีหนังสือไปแห่งใดในราชการก็ดี ต้องเป็นคำสั่งโดยอนุมัติของกองบัญชาการเมือง และการที่จะมีคำสั่งในราชการไปในเขตแขวงบ้านเมืองนั้น ต้องให้ส่งทางกรมการอำเภอตามระเบียบของการปกครองท้องที่

ลักษณะใบบอกแลรายงาน

ข้อ ๑๑ ให้กองบัญชาการเมืองมีใบบอก แลรายงานข้อราชการในบ้านเมืองไปยังข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณตามปกติ เว้นแต่การต่าง ๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ - กองบัญชาการเมือง จะมีใบบอกตรงไปยังที่ว่าการมณฑลก็ได้ แต่ต้องส่งสำเนาให้ที่ว่าการบริเวณทราบในคราวเดียวกัน คือ

- (๑) รายงานข้อราชการอย่างใด ที่ไม่ต้องขอคำสั่ง
- (๒) การดำเนิรที่จะต้องทำแต่เหนืออำนาจข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ
- (๓) การที่ได้มีหนังสือมณฑล หรือท้องตราถึงเฉพาะเมืองนั้น

(๔) การบั้งจันท์คันด่วน คือ

รายงานเหตุการณ์แปลกประหลาดเกิดขึ้น เช่นเหตุโจรผู้ร้าย เป็นต้น

(๕) ในการอย่างใด ๆ ซึ่งกองบัญชาการเมืองเห็นว่าจะมีไปบอกไปยังข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณไม่ทันทั่วที่ราชการหรือจะเสื่อมเสียประโยชน์ของราชการ จะมีไปบอกตรงไปยังมณฑลก็ได้แต่ต้องส่งสำเนาแจ้งไปให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณทราบด้วยโดยเร็ว

(๖) บรรดาการที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองในบริเวณเดียวกัน กองบัญชาการเมืองจะมีหนังสือไปมาตรงถึงกันได้ แต่ต้องส่งสำเนาไปให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณทราบโดยเร็วทุกฉบับเหมือนกัน

ข้อ ๑๒ ถ้ากองบัญชาการเมือง เห็นเป็นการจำเป็นแล้วจะมีไปบอกตรงมายังกรุงเทพ ฯ ก็ได้ไม่ห้ามปราม

ข้อ ๑๓ การที่ห้ามต่อไปในชั้นนี้ ตามพระราชกำหนดกฎหมายแลตามประเพณีแต่เดิมมา เป็นการที่ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณพระยาเมืองแลข้าราชการทำไม่ได้มาแต่ก่อนแล้ว แต่เห็นว่าควรจะกล่าวไว้ในที่นี้เพื่อให้ทราบชัดเจนน คือ ห้ามไม่ให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณพระยาเมืองหรือปัดเมือง หรือข้าราชการที่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรแลครีตวันกรมการทำการต่อไปนี้ นอกจากได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือห้าม

(๑) ตั้งกฎหมายอย่างใดโดยพลการ

(๒) ตั้งภาษีอากร หรือเก็บเงินจากราษฎร โดยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง

(๓) อนุญาตภาษีผูกขาดทำสัญญาบ่อแร่ แลสัญญาป่าไม้

(๔) ห้ามไม่ให้ทำสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวในราชการหรือในพื้นที่บ้านเมือง

กับคนในบังคับต่างประเทศ

(๕) การประหารชีวิต หรือจตรอดชีวิต หรือริบทรัพย์สินสมบัติ หรือปรับไหมลงโทษแก่ราษฎรในทางที่ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย

(๖) การตั้งและเลิกให้พลทหาร มีอาวุธประจำตน หรือสะสมเครื่องศาสตราวุธกระ
ตุณดินค้าอย่างใดอย่างหนึ่ง

ว่าด้วยการเก็บผลประโยชน์เมือง

ข้อ ๑๔ เพื่อจะรักษามลประโยชน์ ของพระยาเมืองมิให้ตกขาด แลเพื่อจะ
จัดการมลประโยชน์ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย แลมิให้เป็นการลำบากเดือดร้อนแก่อาณาประ
ชาชาวไพร่ เพราะฉะนั้นการเก็บผลประโยชน์ในเมืองใด จะเป็นภาษีอากรอย่างใด ๆ เป็นต้น
ว่าค่าธรรมเนียมกักตุน เงินส่งอาเสตน์ไม้เงินทอง หรือส่งอย่างใดก็ดี หรือเก็บค่าทางเข้า
น้ำมันดิน หรือค่าที่ดินอย่างใดก็ดี หรือภาษีเกลือกักตุน ให้เก็บ ณ ที่ทำการซึ่งเป็นที่เป็นพิเศษ
แต่ให้เก็บตามระเบียบแบบแผนอัตราข้อบังคับของกรมสรรพากร ซึ่งได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นไว้ตามสมควรแก่การที่ผู้หนึ่งผู้ใด จะตั้งเก็บภาษีอากรอย่างใดใน
บ้านเรือนของตน หรือให้ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งไม่ใช่เจ้าพนักงานของรัฐบาลเป็นผู้เก็บนั้นไม่ได้

ข้อ ๑๕ หนึ่งในบริเวณเวลาที่พระยาเมืองมีราชการดี จะทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ฯ พระราชทานมลประโยชน์ให้พอเลี้ยงชีพ แลรักษาวรรตาคักตุนตามตำแหน่งผล
ประโยชน์ที่จะพระราชทานนั้นคือ แบ่งส่วนมลประโยชน์บ้านเมืองที่เก็บได้ ตามจำนวนเงิน
ที่พระยาเมืองทั้งหลายได้ทำบุญขึ้นไว้เป็นหลักฐานแต่ก่อนแล้วนั้น แลจะได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ เพิ่มเป็นครั้งคราวตามส่วนมลประโยชน์ซึ่งเก็บได้มากขึ้นในพื้นที่บ้านเมือง
ที่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร

ข้อ ๑๖ โดยมีพระบรมราชประสงค์ จะทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองเหล่านั้น ให้
รุ่งเรืองเจริญขึ้นตามสมควรแก่กาลสมัย เพราะฉะนั้นจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
พระราชทานเงินมลประโยชน์ที่เก็บได้ซึ่งได้หักค่าใช้จ่ายแล้วนั้น ไว้เป็นเงินสำหรับจัดการ
ทำนุบำรุงบ้านเมืองเป็นปี ๆ ตามสมควรแก่การที่จะทำได้

ข้อ ๑๗ พระยาเมืองแลศรีตวันกรมการซึ่งเป็นคนในพื้นที่บ้านเมือง ถ้าได้รับ
รางวัลคดีตลอดช่วงเวลาปีราชการ ถ้าจะต้องออกจากการนำที่โดยขรา หรือโดยทุพพลภาพ

ประการใดก็ดี จะได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญตามพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญนั้น.

ข้อ ๑๘ ยี่สิบวันก่อนการแสดงพระกรุณาของพระยาเมือง ซึ่งเคยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเลี้ยงชีพอยู่แล้วนั้น ถ้ายังประพฤติดีจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานต่อไปตามอัตรานั้น หรือเพิ่มขึ้นตามที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควร

ว่าด้วยจัดบริเวณ

ข้อ ๑๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณคน ๑ สำหรับตรวจหา และนำราชการทั้งปวงทั่วบริเวณทั้ง ๘ หัวเมือง ต่างพระเนตรพระกรรณในราชการทุกๆ เมือง หรือที่เกี่ยวข้องกันในระหว่างบางเมือง หรือราชการที่เกี่ยวข้องกับเมืองต่างประเทศ เป็นไปโดยเรียบร้อยดังพระบรมราชประสงค์และให้มีข้าราชการรองสำหรับช่วยราชการในหน้าที่ของข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณอีกตามสมควรแก่ราชการ

ข้อ ๒๐ ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณก็ดี และข้าราชการสำหรับช่วยราชการข้าหลวงบริเวณที่เป็นตำแหน่งข้าราชการ รับพระราชทานสัญญาบัตรก็ดี การเลือกสรรผลิตเปลี่ยนข้าราชการตำแหน่งเหล่านี้ แล้วแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร

ข้อ ๒๑ ข้าหลวงใหญ่ ประจำบริเวณมีหน้าที่จัดการภายในบริเวณให้เป็นไปตามกฎข้อบังคับนี้ แลปฏิบัติราชการตามที่องครักษ์แห่งฯ แลคำสั่งของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา แต่การที่จะขอคำสั่งทางใดนั้น แล้วแต่ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณจะเห็นสมควรแก่ประโยชน์ของราชการ

ข้อ ๒๒ ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณมีอำนาจ คือ

(๑) ทำและจัดการภายในบริเวณ ซึ่งไม่ฝักใฝ่ท้องตรากฎข้อบังคับ แลพระราชกำหนดกฎหมายได้ทุกอย่าง

(๒) ปฏิบัติราชการซึ่งเกี่ยวกับต่างประเทศ ซึ่งไม่ฝ่าฝืนหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีได้ทุกอย่าง

(๓) มีอำนาจจะแต่งตั้งยกถอนข้าราชการในบริเวณ ซึ่งเป็นผู้ไม่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรหรือไม่ได้รับประทวนตราเสนาบด

(๔) มีอำนาจที่จะยกข้าราชการที่มีตำแหน่ง รับพระราชทานสัญญาบัตร หรือรับประทวนตราเสนาบดคนหนึ่ง ในบริเวณออกจากตำแหน่งแล้วที่ได้ในคราวหนึ่ง แต่อำนาจในส่วนนี้ให้ใช้แต่ในการปัจจุบันทันด่วน ซึ่งจะขออนุญาตต่อข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช หรือกรุงเทพ ฯ ก่อนไม่ทันประโยชน์ราชการ แต่เมื่อเอาตัวออกแล้ว ต้องบอกมายังว่าการกระทรวงมหาดไทยโดยเร็ว

(๕) ตั้งให้หยุดขัง หรือถอนกำลังของกองบัญชาการเมือง หรือข้าราชการคนใดคนหนึ่ง ในเขตบริเวณที่บังคับ ซึ่งเห็นว่าเพิกกำลังซึ่งไม่ชอบด้วยราชการ หรือไม่ชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย ในระหว่างมีใบบอกมายังข้าหลวงเทศาภิบาลกรุงเทพฯ ได้ทุกอย่าง

ลักษณะใบบอกแฉะรายงาน

ข้อ ๒๓ บรรดาใบบอกแฉะรายงานราชการทั้งปวงนั้น ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณจะมีใบบอกมาหรือขอคำสั่ง แก่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช หรือจะมีบอกมายังกรุงเทพ ฯ ก็ได้ แล้วแต่ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณจะเห็นสมควรแก่ราชการ แต่ถ้ามีบอกตรงมายังกรุงเทพ ฯ ต้องส่งดำเนินไปให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชทราบด้วยจงทุกฉบับ

ว่าด้วยการปกครองท้องที่

ข้อ ๒๔ ให้ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ ทุกมาตรา แต่ให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณกำหนดเขตเมืองแลจัดตั้งอำเภอตามสมควรแก่ท้องที่ แลให้กองบัญชาการเมืองกำหนดแบ่งอำเภอเป็นตำบลแลหมู่บ้าน เพื่อจัดการตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่

ข้อ ๒๕ ให้จัดการเรือนจำเมือง แลบริเวณตามข้อบังคับเรือนจำรัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ ทุกประการ แต่การกำหนดตั้งเรือนจำที่ใดแลการตั้งเพ้ามวงนั้น แล้วแต่ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณจะจัดตั้งแลตั้งแต่งตามที่เห็นสมควร

ว่าด้วยการประชุมใหญ่

ข้อ ๒๖ ให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ แลพระยาเมืองๆ ในบริเวณพบปะประชุมปรึกษาราชการ เพื่อจัดราชการบ้านเมืองในบริเวณนั้นมีกำหนดปี ๑ ไม่น้อยกว่า ๒ ครั้ง จะพบปะประชุมที่ใด เวลาใด ให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณนั้นคํานึงตามสมควร และให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช จัดการประชุมพร้อมด้วยข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณแลพระยาเมืองทั้งหลาย มีกำหนดไม่น้อยกว่าปีละ ๑ ครั้ง

ข้อ ๒๗ บรรดาข้าราชการทั้งปวง ซึ่งรับราชการในบริเวณนี้ควรหัดพูดภาษา แลเขียนหนังสือมลายูทุกคน เพราะฉะนั้นควรมีกำหนดว่าถ้าไปรับราชการภายใน ๓ ปี ควรพูดภาษาได้ แลถ้าได้รับราชการอยู่ถึง ๓ ปีแล้ว ควรอ่านหนังสือมลายูได้ ถ้ามีฉนั้น ยังมีควรจะได้รับพระทานเงินเดือนเพิ่มเติมอัตรา จนกว่าจะพูดภาษาแลอ่านหนังสือได้ภายในกำหนดเวลาดังว่ามาแล้วนี้

ข้อ ๒๘ ถ้าข้าหลวงเทศาภิบาล ได้พร้อมด้วยพระยาเมือง และโต๊ะกาตีเมืองใดได้สอบแลเห็นว่าการคนใด พูดภาษามลายูได้ให้พร้อมกันเซ็นชื่อออกปกาศนียบัตรให้ข้าราชการผู้นั้น แลข้าหลวงเทศาภิบาลมีอำนาจจะให้เงินหลวงเป็นรางวัล เป็นเงินไม่เกิน ๑๐๐ บาท หรือถ้าสอบอย่างเดียวกัน เห็นว่าเป็นผู้อ่านเขียนหนังสือมลายูได้ก็ให้ๆ ปกาศนียบัตร แลข้าหลวงเทศาภิบาล มีอำนาจจะให้เงินหลวงเป็นรางวัลได้ไม่เกิน ๕๐๐ บาท

ข้อ ๒๙ ให้ข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราชจัดวางแผนสอบไล่วิชาพูดและหนังสือมลายูอัตราขึ้นรางวัลภายในกำหนดวงเงิน ดังว่ามาแล้วในข้อก่อน

ว่าด้วยการโรงศาล

ข้อ ๓๐ ให้ใช้พระธรรมนูญศาลหัวเมืองรัตนโกสินทร ศก ๑๑๕ ในบริเวณนี้

เว้นแต่คำว่า "ศาลมณฑล" ให้เข้าใจว่า "ศาลบริเวณ" แลคำว่า "ข้าหลวงเทศาภิบาล" ให้เข้าใจว่า "ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ" แลการที่จะตั้ง หรือจะเลื่อนหรือจะเปลี่ยนผู้พิพากษา ในบริเวณ ๗ หัวเมือง ตามความที่ไว้ไว้ในมาตรา ๑๐ ของพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ นั้น ให้ถือว่าเป็นหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจะนำความกราบบังคมทูล และให้ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ มีใบบอกในการที่เกี่ยวข้องแก่งตั้ง หรือเลื่อน หรือเปลี่ยนผู้พิพากษาในบริเวณมายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ข้อ ๓๑ ให้มีศาลเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. ศาลบริเวณ

๒. ศาลเมือง

๓. ศาลแขวง

และให้ผู้พิพากษาสำหรับศาลเหล่านี้ เพื่อพิจารณาพิพากษาคดีตามพระราชกำหนดกฎหมาย

ข้อ ๓๒ ให้ใช้พระราชกำหนดกฎหมายทั้งปวง ในความอาญาแลความแพ่ง แต่ความแพ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามเรื่องผัวเมียกีดกันและเรื่องมรดกกีดกัน ซึ่งคนนับถือศาสนาอิสลาม เป็นทั้งโจทก์จำเลยหรือเป็นจำเลย ให้ใช้กฎหมายอิสลามในการพิจารณาแลพิพากษา แลให้โต๊ะกาลี ซึ่งเป็นผู้รู้แลเป็นที่นับถือในศาสนาอิสลาม เป็นผู้พิพากษตามกฎหมายอิสลาม นั้น.

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๐ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๐

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

ว่าด้วยอำนาจแลวิธีที่ โต้ะกาลีชำระความ
ซึ่งเกี่ยวด้วยศาสนาอิสลามในมณฑลปัตตานี

สำเนา
ที่ ๕๑/๒๓๖๖

กระทรวงยุติธรรม

วันที่ ๒๖ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

เรียน ท่านพระยาศรีสหเทพ ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย

ด้วยศาลอุทธรณ์มณฑลพิษณุโลก โดยเรื่องความบริเวณ ๑ หัวเมือง ซึ่งตั้งเป็น
มณฑลปัตตานี คดีระหว่างแขกเงาะมะหมิงโจทก์ แขกเงาะสาหนัจจำเลย วิวาทกันด้วยเรื่องที่ดิน
มรฎก มีความพิศดารแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือได้ส่งมาด้วยแล้ว

เพราะเหตุว่าศาลมณฑลพิษณุโลกอยู่ในกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าลูกยาเธอฯ เสนา
บดีกระทรวงยุติธรรมจึงมีรับสั่งให้ทำรื้อมายังกระทรวงมหาดไทยว่าความนี้จะควรอย่างไร

โดยโอกาสนี้ ขอแสดงความนับถือมายังท่าน

(ลงนาม) พระยาจักรีปณัฏร์ศีลวิสุทธี

วันที่ ๒๒ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

เรียนมายัง ท่านกระษัตริย์ปาดิศรีศลวิสุทธิ ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม

ด้วยมีคดีเรื่องหนึ่ง ระหว่างแขกเจ๊ะมะหิงโจทก์ แขกเจ๊ะสาหมิจำเลย พินาศกัน ด้วยเรื่องที่ดินมรฎก แต่โจทก์ได้ยื่นฟ้องต่อศาลมณฑลปัตตานี ๆ พินาศนายกร้องโจทก์ โดยเห็นว่าโจทก์ฟ้องมรฎกเกินกำหนดหนึ่งปีตามกฎหมายไทย บัดนี้คดีมาถึงชั้นอุทธรณ์ แต่ตามกฎหมายข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ ๗ หัวเมืองรัตนโกสินทร ศก ๑๒๐ ข้อ ๓๒ มีปรากฏว่า "ในความแห่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม เรื่องผู้มียกคดี แลเรื่องมรฎกคดี ซึ่งคนนับถือศาสนาอิสลาม เป็นทั้งโจทก์จำเลย หรือเป็นจำเลย ให้ใช้กฎหมายอิสลามในการพิจารณาแลพิพากษา และให้โต๊ะกาลี ซึ่งเป็นผู้รู้แลเป็นทนายถือในศาสนาอิสลามเป็นผู้พิพากษตามกฎหมายอิสลามนั้น" วิชิตศาลจะได้ส่งการก็จะดำเนินตามกฎหมายข้อบังคับ

แต่ยังมีปัญหาอยู่ข้อหนึ่งที่ศาลอุทธรณ์ต้องการทราบ ว่า โต๊ะกาลีนั้นเป็นศาล ๆ หนึ่ง ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดอยู่ในตัวเอง หรืออยู่ในอำนาจศาลมณฑล ถ้าว่ามีอำนาจเป็นพิเศษส่วนหนึ่งแล้ว กัดเรื่องนีกควรส่งให้โจทก์ไปฟ้องจำเลยยังโต๊ะกาลี ถ้าว่าอยู่ในอำนาจศาลมณฑลด้วยแล้ว แลศาลมณฑลจะส่งศาลมณฑลให้จัดการให้โต๊ะกาลีมาพิจารณาละพิพากษาคดีนี้ให้ศาลมณฑล เพื่อให้เป็นการง่ายแลสะดวกขึ้นจะเป็นการถูกต้องกันความประสงค์ของข้อบังคับหรือไม่หรือจะควรประการใด เพราะฉนั้นจึงเรียนมาเพื่อขอรับประทานความดำริห์สำหรับจะได้พิพากษาคดีนี้ให้เด็ดขาดไป การมีควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงชื่อ) พระศรีสังขกร

พ. ๓๑/๓๖๖๑

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย แจ้งความมายังพระยาจักรีปาดศรีสวัสดิ์

ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๕๕/๒๓๖๖ ลงวันที่ ๒๖ เดือนก่อนส่งสำเนาจดหมายพระศรีสังฆราชถึงอำนาจแล้วไว้ที่ศาลาชำระความ ที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลามในมณฑลปัตตานี ตามซึ่งมีข้อสงสัยจากความระหว่างแขกเจ๊ะมะหิงโจทก์ แขกสาหนิจาญะ เรื่องมรฎกที่ศาลมณฑลปัตตานี ตัดสินยกฟ้องโจทก์ โดยเห็นว่าโจทก์ฟ้องมรฎกเกินกำหนด ๑ ปี คู่ความจึงได้อุทธรณ์ความเรื่องนี้เข้ามายังศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯ นั้น

ได้นำความกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทราบไปพระบาทแล้ว มีรับสั่งให้ตอบมาว่าควรจัดการลงโทษเกี่ยวกับศาสนาอิสลามในมณฑลปัตตานีนั้น ความเกี่ยวกับศาสนาอิสลามเฉพาะแต่ความเรื่องเว้นมรฎกเท่านั้น ส่วนบุคคลที่จะต้องชำระตามวิธีศาสนาอิสลาม คือ โจทก์จำเลยทั้ง ๒ ฝ่าย หรือแต่จำเลยฝ่ายเดียวเป็นกนนั้นถือศาสนาอิสลาม

ความที่จะต้องตัดสินตามศาสนาอิสลามนี้ ข้างหลวงเทศาภิบาลได้ประชุมเลือกตั้งนักบวชชนเป็นโต๊ะศาลสำหรับเมืองมณฑลเมืองหนึ่งไม่เกิน ๔๐ นาย

ส่วนคดีความทกลอย่าง ในพื้นบ้านเมืองจะเป็นความเกี่ยวกับศาสนาอิสลามหรือไม่เกี่ยวกับศาสนาอิสลามก็ดู ความต้องขึ้นฟ้องต่อศาลบ้านเมือง ถ้าเป็นคดีเกี่ยวกับศาสนาอิสลามศาลรับฟ้องแล้วส่งฟ้องไปให้จำเลย เมื่อจำเลยยื่นคำให้การศาลก็เพราะเหตุเห็นว่าความเรื่องนี้จะต้องชำระตามวิธีศาสนาอิสลามแล้ว ศาลจึงบังคับให้โจทก์จำเลยเลือกโต๊ะศาลให้หลวงเทศาภิบาลได้ประชุมเลือกตั้งไว้สำหรับเมือง เป็นอนุญาโตตุลาการชำระตามกฎหมายอนุญาโตตุลาการนี้พิจารณาในศาลบ้านเมือง โจทก์จำเลยจะเลือกโต๊ะศาลต่างกัน หรือร่วมกันคนเดียวก็ได้ แล้วกล่าว

ตำนานเรื่องนั้นไปให้ไต่ทาลตั้งแต่เวลานั้นไป ไต่ทาลที่ถูกเลือกจึงจะมีอำนาจชำระความเรื่องนั้นได้ เมื่อไต่ทาลพิจารณาเสร็จขาดแลส่งสำนวนความมาให้มาขึ้นศาลบ้านเมืองที่เกณฑ์ของไต่ทาล ส่วนผู้พิพากษาเมื่อได้รับสำนวนความจากไต่ทาลแล้ว ผู้พิพากษายังก็เกิดเรื่องนั้นตลอดไปไม่เกี่ยวแก่ไต่ทาล

ประการหนึ่งในเรื่องความมรฎกที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ออกประกาศว่าไต่ทาลแลไต่อธิหมำได้ประชุมปรึกษาพร้อมกันเห็นควรกำหนดอายุความมรฎก ๑ ปี จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ออกประกาศกำหนดอายุความมรฎกซึ่งเกี่ยวกับศาสนาอิสลามมีกำหนด ๑ ปี ถ้าพ้น ๑ ปีไม่มีให้ศาลรับไว้พิจารณา เพราะถนนที่หลวงบริรักษ์กูเบนทร์ ตัดสินชกความมรฎกเรื่องนั้น โดยโจทก์ฟ้องเกินกำหนดอายุความนั้น หลวงบริรักษ์กูเบนทร์ตัดสินถูกต้องตามประกาศซึ่งได้คัดสำเนาส่งมาให้พร้อมด้วยจดหมายแล้ว

ขอได้นำความกราบทูล พระเจ้าลูกยาเธอฯ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทรงทราบ ครมิกวรแล้วแต่จะโปรด.

(ลงนาม) ศรีสทเทพ

ราชปลัดทูลฉลอง

ประกาศกำหนดอายุความมรฎก

ในระหว่างคนถือศาสนาอิสลาม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยรับ
พระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า

๑. ด้วยความมรฎกในระหว่างคนถือศาสนาอิสลาม ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้โต๊ะกาลีเป็นอนุญาโตตุลาการชำระอยู่ตามศาสนาอิสลามนั้น กำหนดอายุว่าเท่าใดก็ยังไม่
ร้องกันได้ แลเท่าใดก็ยังไม่ยื่นกำหนด ขออนตามประเพณีที่เขานอบ้างเมืองก็มากบ้าง บางเมืองก็น้อย
ไม่เสมอกันเป็นการยากแก่ผู้มรดกและโต๊ะกาลีที่เป็นตุลาการอยู่

๒. ข้าหลวงใหญ่ประจำบริเวณ จึงได้ประชุมโต๊ะกาลีและโต๊ะอิหม่า รวม ๔๑ นาย
ณ ที่ศาลบริเวณเมืองตานี เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๑๒๒๒ ตกลงเห็นชอบพร้อมกันว่า
ควรกำหนดอายุความมรฎกไว้เพียง ๑ ปีถ้วน

๓. เพราะฉะนั้น บรรดาความมรฎกที่จะว่ากล่าวกันในเวลาให้ว่ากล่าวกันตาม
กำหนดอายุความตามประเพณีเขานอบ้างเมืองซึ่งมาแต่เดิม แต่ความมรฎกที่จะฟ้องร้องต่อศาลตั้งแต่นั้น
วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๑๒๒๔ ต่อไปให้ศาลถือกำหนดอายุความมรฎกว่ากล่าวกันได้แต่ภายใน
กำหนด ๑ ปี นับแต่วันผู้ตายได้ตายไป ถ้าพ้นกำหนด ๑ ปีห้ามมิให้ศาลรับไว้พิจารณา

(ลงพระนาม)

ดำรงราชานุภาพ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ประกาศ ณ วันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๑๒๒๔

เป็นวันที่ ๑๓๓๑๖ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

พระราชบัญญัติ

ว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี

นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. ๒๕๔๘

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

รังสิต กรมขุนชัยนาทนเรนทร

พระยามานวราชเสวี

ให้ไว้ ณ วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๘

เป็นปีที่ ๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

โดยที่เป็นการสมควรให้ใช้กฎหมายอิสลามในการวินิจฉัยชี้ขาดคดีแพ่งเกี่ยวกับ
- เรื่องครอบครัวและมรดกอิสลามศาสนิกของศาสนิกชนต้นในจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา
และสตูล ซึ่งอิสลามศาสนิกเป็นทั้งโจทก์จำเลยหรือเป็นผู้เสนอคำขอในคดีที่ไม่มีข้อพิพาท

พระมหากษัตริย์โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภา จึงมีพระบรมราช
โองการให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้ ดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า "พระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมาย
อิสลามในเขตจังหวัด ปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. ๒๕๔๘"

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจ
จานุเบกษาเป็นต้นไป

มาตรา ๓ ในการวินิจฉัยชี้ขาดคดีแพ่งเกี่ยวกับ เรื่องครอบครัว และมรดก
อิสลามศาสนิกของศาสนิกชนต้นในจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล ซึ่งอิสลาม
ศาสนิกเป็นโจทก์จำเลยหรือ เป็นผู้เสนอคำขอในคดีที่ไม่มีข้อพิพาท ให้ใช้กฎหมายอิสลาม
ว่าด้วยครอบครัวและมรดกบังคับแทนบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ว่าด้วยการนั้น เว้นแต่บทบัญญัติว่าด้วยอายุความมรฎก ทั้งนี้ไม่ว่ามรดกเกิดขึ้นก่อนหรือ
หลังวันใช้พระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๔ การพิจารณาคดีในศาลชั้นต้นตามความในมาตรา ๓ ให้ตะโตะ
ยุติธรรมหนึ่งนายนั่งพิจารณาพร้อมด้วยผู้พิพากษา

ให้ตะโตะยุติธรรมมีอำนาจหน้าที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดข้อกฎหมายอิสลาม และ
ลงลายมือชื่อในคำพิพากษาที่พิพากษาคำวินิจฉัยชี้ขาดนั้นด้วย

คำวินิจฉัยชี้ขาดของตะโตะยุติธรรมในกฎหมายอิสลามให้เป็นอันเด็ดขาดในคดีนี้

มาตรา ๕ ให้นำบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ว่า
ด้วยการคัดค้านผู้พิพากษามาใช้บังคับแก่การคัดค้านตะโตะยุติธรรมโดยชอบโดย

เมื่อมีเหตุที่ตะโตะยุติธรรมปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้ ให้คู่ความตกลงกันเลือกอิสลาม
ศาสนิกหนึ่งนายปฏิบัติหน้าที่แทนตะโตะยุติธรรมเฉพาะคดี ถ้าตกลงกันไม่ได้ ให้ต่างเจต
ชื่ออิสลามศาสนิกที่สมควรต่อผู้พิพากษาหัวหน้าศาลฝ่ายละเท่าๆ กัน แต่ไม่ให้เกินฝ่ายละ
สามนาย เมื่อผู้พิพากษาหัวหน้าศาลเลือกผู้ใดจากรายชื่อคู่ความเสนอนั้น ให้ผู้นั้นปฏิบัติ
หน้าที่แทนตะโตะยุติธรรมเฉพาะคดีนั้นได้

มาตรา ๖ บทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ ไม่กระทบถึงคดีที่ค้างพิจารณา
อยู่ในศาลในวันใช้พระราชบัญญัตินี้ เว้นแต่คดีนี้เป็นคดีที่ค้างพิจารณาอยู่ในศาลชั้นต้น
และคู่ความหรือผู้เสนอคำขอในคดีที่ไม่มีข้อพิพาทแล้วแต่กรณีได้ร้องขอต่อศาลภายในสาม-
สิบวันนับแต่วันที่ใช้พระราชบัญญัตินี้ ให้ใช้บทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้บังคับ ใน
กรณีเช่นนี้ให้ศาลส่งให้มีการเสนอคำฟ้องหรือคำขอใหม่ และให้ดำเนินการพิจารณา
พิพากษาต่อไปตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๗ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมรักษการตามพระราชบัญญัตินี้
ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลเรือตรี ถ. อารงนาवासวัสดิ์

นายกรัฐมนตรี

(๒๓ ร.๑, ๒๓๓ ตอนที่ ๗๗ ลงวันที่ ๓ ธันวาคม ๒๔๘๕)

จังหวัดปัตตานี

ภูมิศาสตร์

ที่ตั้ง จังหวัดปัตตานี ตั้งอยู่ริมฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกภาคใต้ของประเทศไทย มีเนื้อที่ทั้งหมด ๑๕๔๗ ตารางกิโลเมตร

อาณาเขต ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตจังหวัดสงขลา ตัวจังหวัดห่างกันประมาณ - ๑๐๐ กิโลเมตรเศษ

ทิศใต้ ติดต่อกับเขตจังหวัดนราธิวาส ตัวจังหวัดห่างกันประมาณ - ๑๐๐ กิโลเมตรเศษ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับทะเลหลวง (บริเวณอ่าวไทย) ห่างที่ตงตัว จังหวัด ๒ กิโลเมตร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับเขตจังหวัดยะลา ตัวจังหวัดห่างกันประมาณ ๓๗ กิโลเมตร

มีทางรถไฟและรถยนต์เดินต่อกันหมดทุกด้าน

ภูมิประเทศ ส่วนมากเป็นที่ราบและต่ำ เหมาะแก่การกสิกรรม พื้นที่เป็นที่ดิน ปนทราย ทำการเพาะปลูกไม้ไผ่ได้ผล จึงเหลือเป็นท่อน้ำเป็นส่วนมาก

แม่น้ำ มีแม่น้ำสำคัญ ๔ สาย คือ

๑. แม่น้ำปัตตานี

๒. แม่น้ำสายบุรี

๓. แม่น้ำชะอรง

๔. แม่น้ำหนองจิก

โดยเฉพาะแม่น้ำปัตตานี ยาว ๑๒๐ กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจากภูเขาทางทิศใต้ของ จังหวัดยะลาในเขตอำเภอเบตง หลั่งมาทางตะวันออกผ่านจังหวัดปัตตานีออกไปสู่ทะเล ซึ่งเรียกว่า

แม่น้ำปาดาน

ภูเขา ภูเขาเทือกที่สำคัญของจังหวัดปัตตานี คือ ภูเขาทรายขาวอยู่ในตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ ภูเขามม่นาคก ถัดลงมาเป็นชนๆ สวยงามน่าชมมาก อากาศในบริเวณนี้ หนาวเย็นสบาย นอกจากนั้นก็มีภูเขาเทือกอื่นอีก แต่เป็นภูเขาเล็กๆ ไม่สำคัญ

คืนฟ้าอากาศ มีอากาศอบอุ่นสบายดี ไม่ร้อนจัดหรือหนาวนัก เพราะมีลมทะเลพัดถ่ายเทอยู่เสมอ ฤดูมี ๒ ฤดู คือ ฤดูร้อน กับฤดูฝน ไม่มีฤดูหนาว แต่ฝนมีค่อนข้างชุกเพราะได้รับลมมรสุมที่พัดผ่านเสมอ

พืชผลและสัตว์ต่างๆ มีการปลูกข้าว ยางพารา มะพร้าว และพืชผลอื่นบ้างพอสมควร แต่พืชผลที่เป็นหลักก็คือสวนยางพารา เพราะที่ดินและอากาศเหมาะสำหรับต้นยาง สัตว์ป่าก็มีแบบจังหวัดอื่นๆ ทั่วไป แต่ไม่ไคร้ชุม ส่วนปลาก็มีทั้งปลาน้ำจืด ปลาน้ำเค็ม ส่วนมากมีปลาน้ำเค็มมากเพราะอยู่ใกล้ทะเล ราษฎรมีอาชีพทำการประมงกันเป็นส่วนมาก

อาชีพของพลเมือง ส่วนมากทำสวนยาง ปลูกข้าว และทำการประมง นอกนั้นก็ทำสวนมะพร้าว ทำนาตาลโตนด ทำนาเกลือ การเพาะถั่วงอก การรมยางแผ่น ทำกังไถ ปลูกส้มกับทำเครื่องปั้นดินเผา หล่อภาชนะด้วยทองเหลือง หม้อ กะทะ เครื่องใช้อื่นๆ บ้างพอสมควร

การคมนาคม มี ๒ ทาง

๑. ทางบก ภายในจังหวัดมีทางหลวงเดินทางติดต่อได้สะดวกทุกอำเภอ และมีทางติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงได้ถึงกันตลอด ทั้งทางรถยนต์และรถไฟ จากกรุงเทพฯ มีรถด่วนสาย กรุงเทพฯ - สุไหงโกทิก ผ่านสถานีโคกโพธิ์เกือบทุกวัน จากสถานีโคกโพธิ์เดินทางโดยรถยนต์อีก ๒๖ กิโลเมตร ถึงตัวจังหวัดปัตตานี

๒. ทางน้ำ ติดต่อได้เฉพาะอำเภอที่ล่องเรือขึ้นทะเลและรับแม่น้ำใหญ่ ส่วนมากใช้ในการลำเลียงขนส่งสินค้า ที่ปากน้ำปัตตานีเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าต่างประเทศ มีด่านศุลกากรตั้งอยู่ประจำ และต่อไปจะขุดลอกปากน้ำให้เป็นท่าเรือใหญ่ขนสินค้าได้สะดวกยิ่งขึ้น

ส่วนทางอากาศนั้น มีเครื่องบินของบริษัทเดินอากาศไทยลงที่ท่าอากาศยานจังหวัด

สงขลา แล้วเดินทางโดยรถยนต์อีกประมาณ ๓ ชั่วโมงเศษก็ถึงจังหวัดปัตตานีในวันเดียวกัน

การศาสนา

๑. ศาสนาพุทธ มีวัดในจังหวัดนี้อยู่ ๖๗ วัด (วัดธรรมบุรี ๓ วัด วัดมหานิกาย ๖๔ วัด)

๒. ศาสนาอิสลาม ในจังหวัดนี้มีพลเมืองที่นับถือศาสนาอิสลามกันเป็นส่วนมากจึงมีสุเหร่าหรือมัสยิดใหญ่เล็กถึง ๒๒๖ แห่ง ถ้าไม่พอเหมาะ คือ สถานที่สอนศาสนาอิสลาม ๑๖ แห่ง การศึกษา มีทั้งโรงเรียนมัธยมวิสามัญศึกษา มัธยมศึกษา ประถมศึกษา อาชีวศึกษา มีหลักสูตรชั้นสูงเพียง ม.ศ. ๓ (มัธยม ๖ เดิม) ก็มีโรงเรียนราษฎร์ ๘ โรงเรียน และพอเหมาะ สถานที่ศึกษาศาสนาอิสลามอีกต่างหาก

การปกครอง แบ่งออกเป็น ๘ อำเภอ คือ

อำเภอเมืองปัตตานี

๒. อำเภอโคกโพธิ์

๓. อำเภอหนองจิก

๔. อำเภอมาบ่อ

๕. อำเภอชะอวด

๖. อำเภอยะรัง

๗. อำเภอปะนาเระ

๘. อำเภอสายบุรี

ประวัติสังเขป

เดิมเมืองปัตตานีเป็นเมืองใหญ่อยู่เมืองหนึ่ง พวกวานิชย์ต่างประเทศซึ่งติดต่อค้าขายแต่ครั้งโบราณ เรียกเมืองปัตตานีว่า "เมืองตานี" เช่นเดียวกับเรียก กรุงเทพฯ ว่า "บางกอก" บัณฑิตา ภาษามลายูแปลว่า "หาดทราย" นี้ หรือ อีนี แปลว่า "นี้" รวมคำปัตตานี ก็แปลว่า "หาดทรายนี้"

ตามตำนานการตั้งเมืองปัตตานี แบ่งออกเป็น ๒ ทาง ทางหนึ่งว่าบุตรสาวเจ้าเมือง ไทรบุรี ชื่อ "ราชอบวัน" ออกติดตามกระต่ายมา กระต่ายได้พาไปหาผดุงพรายที่ตำบลกรือเซะ หมู่บ้านริมทะเล ในเขตอำเภอเมือง ห่างตัวเมืองปัจจุบันประมาณ ๖ กิโลเมตร ตำบลกรือเซะนี้มีนายตานีเป็นหัวหน้า ต่อมาหมู่บ้านขยายกว้างขวางและมีกลาเนียบถือนายตานีมากขึ้นจึงได้เรียกนายตานีว่า "เปาะ" หรือ "ปะ" แปลว่า "พ่อ" ต่อๆ ก็เรียกกลาเนียบว่า "ปะตานี" หรือ "ปัตตานี"

ในระหว่างที่เจ้าหญิง คือ ราชอบวัน กนต่อๆ มาปกครองเมืองปัตตานีได้ใช้ช้าง จันช่อ โห้ตะเคียน ช่อเค็มว่า ล้มดูเคี่ยม ช้างเผือกนับถือศาสนาอิสลามหล่อปูนใหญ่ขึ้น มีใหญ่ที่สุด ๓ กระบอก มี ๒ กระบอกชื่อ "ศรีนัตรา" กับ "ศรีปัตตานี" และปูนใหญ่ ๒ กระบอกนี้ภายหลังทางการได้ส่งเข้ามากรุงเทพฯ เมื่อครั้งแบ่งแยกออกเป็น ๗ หัวเมือง เมื่อดำเลียงไปส่งเรือใหญ่ที่ปากน้ำปัตตานี ได้แตกทะเลเสีย ๑ กระบอก ก็นำเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ได้ ๑ กระบอกและเรียกว่า "นางพญาดานี" ซึ่งตั้งอยู่กระทรวงกลาโหมเดี๋ยวนี้

เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริเห็นว่าเมืองปัตตานีเป็นเมืองใหญ่ เขตเมืองส่วนมากนับถือศาสนาอิสลาม เป็นการยากแก่การปกครองจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แบ่งการปกครองออกเป็น ๗ หัวเมือง คือ

๑. เมืองปัตตานี ๒. เมืองหนองจิก ๓. เมืองยะหริ่ง ๔. เมืองสาขบุรี (เมืองหนองจิก ยะหริ่ง สาขบุรี บัดนี้เปลี่ยนเป็นอำเภอขึ้นในจังหวัดปัตตานีหมดแล้ว) ๕. เมืองยะลา (คือ จังหวัดยะลา) ๖. เมืองรามันห์ (คือ อำเภอรามันห์ขึ้นในจังหวัดยะลา) ๗. เมืองระแงะ (เป็นอำเภอระแงะ ขึ้นในจังหวัดนราธิวาสในปัจจุบัน) โดยเลือกเอาคนอิสลามที่ราษฎร นิยมนับถือขึ้นเป็นเจ้าเมืองนั้นๆ การปกครองคงให้เป็นประเทศราช ส่งดอกไม้เงินทองทุกปี

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เจ้าพระยาบวรราชนายก (บัน สุกุม) มาจัดการปกครองขึ้นใหม่ แบ่งแยกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และอำเภอ โดยจัดเป็นบริเวณ ๗ หัวเมือง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศักดิ์เสนี (ภนา บุณนาค) มาเป็นข้าหลวงใหญ่คนแรก

ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการปกครองเป็นมณฑล
เรียกว่า "มณฑลปัตตานี" แบ่งการปกครองออกเป็นเมืองใหญ่ ๕ จังหวัด คือ

๑. เมืองปัตตานี เมืองหนองจิก เมืองยะหริ่ง เป็นจังหวัดปัตตานี
๒. เมืองสาบบุรี เป็นจังหวัดสาบบุรี
๓. เมืองยะลา เมืองรามันห์ เป็นจังหวัดยะลา
๔. เมืองระแงะ เป็นจังหวัดนราธิวาส

ส่วนพระยาเมืองแก้วให้ว่าราชการเมืองอยู่ตามเดิม แต่ขึ้นต่อจังหวัดนั้น ๆ ต่อมาได้
ยุบจังหวัดสาบบุรีลงเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดปัตตานีปรากฏอยู่คน

กรณ พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ยุบมณฑล กงเป็นจังหวัดปัตตานีคน

สถานโบราณที่สำคัญ

๑. วัดช้างให้

วัดช้างให้เป็นวัดโบราณและเป็นวัดที่ศักดิ์สิทธิ์ มีคนนิยมนับถือมาก และเป็นวัดที่ได้สร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์ขึ้น คือ "หลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด" ดังที่ท่านได้อินกิตติศัพท์กนิหาริย์โด่งดังอยู่ในเวลานี้ วัดนี้ตั้งอยู่ในเขตอำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ห่างตัวเมืองประมาณ ๓๐ กิโลเมตรเศษ ที่เรียกชื่อว่าวัดช้างให้ เพราะที่คนทสร้างวัดนี้ช้างเอกให้

ก่อนที่จะสร้างวัดขึ้น ตามตำนานกล่าวว่า สมัยหนึ่งพระยาแก้วดำเจ้าเมืองไทรบุรี ปรารถนาจะหาที่สร้างเมืองให้เจ้สดี น้องสาว จึงเสี่ยงสัตย์อธิษฐานปล่อยช้างคู่เมืองออกเดินป่า ท่านเจ้าเมืองยกพลบริวารตามหลังช้างไปเป็นเวลาหลายวัน วันหนึ่งช้างมาหยุดอยู่ ณ ที่ป่าแห่งหนึ่ง (ที่วัดช้างให้เวลานี้) แล้วเดินวนเวียนและวิ่งชน ๓ ครั้ง เจ้าเมืองไทรบุรีถือเป็นนิมิตว่าจะสร้างเมืองตรงนี้ แต่น้องสาวตรวจดูแล้วไม่ชอบ เจ้าเมืองจึงอธิษฐานให้ช้างเดินต่อไปใหม่ วนแรมมาหลายวันตกเย็นวันหนึ่งเจ้าเมืองก็หยุดพักพลบริวาร ส่วนน้องสาวก็ถือโอกาสออกไปเดินเล่น บังเอิญมีกระต่ายสีขาวผ่องตัวหนึ่งวิ่งผ่านหน้าไป นางอยากได้จึงชวนพวกพี่เลี้ยงไล่ล่าจับกระต่าย กระต่ายตัวนั้นก็วิ่งวกไปเวียนมาบนเนินทรายอันขาวสะอาดวิมทะเล (เป็นตำบลกรือเซะเวลานี้) ทันใดกระต่ายก็หายไป นางรู้สึกชอบที่ตรงนั้นจึงให้เจ้าเมืองซึ่งเป็นพี่ชายสร้างเมืองให้ และให้ชื่อว่าเมืองปัตตานี (ปรากฏตามหนังสือตำนานเรื่องหลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืดของนายอนันต์ คณานุรักษ์)

เมื่อเจ้าเมืองไทรบุรีสร้างเมืองให้น้องสาวเรียบร้อยแล้ว ก็เดินทางกลับมาถึงภูมipระเทศ ที่ช้างบอกให้คว้งแคว้รู้สึกเสียชวย จึงหยุดพักแรมทางป่าปลูกสร้างเป็นวัดขึ้นให้ชื่อว่า วัดช้างให้มาจนบัดนี้ (สมัยโบราณกาลนานมาแล้ว คนมลายู นับถือศาสนาพุทธ)

และมอบถวายให้แก่ท่านลังกา เป็นเวลาถึงบัดนี้ประมาณ ๕๐๐ ปีเศษ ท่านลังกาหรือ
สมเด็จพระเจ้าพระโคระ หรือ หลวงพ่อทวดเหยียบน้ำทะเลจืด ซึ่งเข้าใจว่าเป็นองค์เดียวกันเป็น
สมภารวัดนี้เป็นองค์แรก ปัจจุบันท่านอาจารย์ ทิม อัมมธโร เป็นเจ้าอาวาส

เจ้าแม่กอกเหนี่ยว

เมื่อประมาณ ๒๐๐ ปีมาแล้ว มีครอบครัวชาวเขมรอยู่ในประเทศจีนครอบครัวหนึ่งมี
มารดา ๑ บุตร ๒ บุตรคนโตเป็นชายชื่อ ลิมโต๊ะเคียน คนน้องเป็นหญิงชื่อ ลิมกอกเหนี่ยว
เป็นโสดทั้งคู่ ลิมโต๊ะเคียนนำสินค้ามาขายแถวเมืองชายทะเลของประเทศไทยแล้วมาแวะ
สินค้าขายที่บ้านกรือเซะ (เมืองปัตตานีเก่า) ในสมัยพระยาตานีครอบครองเมืองอยู่ ต่อ
มาลิมโต๊ะเคียนเกิดหลงรักบุตรสาวพระยาตานีถึงกับยอมรื้อบ้านบิณฑบาตนาอิสลาม และขอ
แต่งงานกับบุตรสาวพระยาตานี

ตั้งแต่ลิมโต๊ะเคียนออกจากเมืองจีนแล้วไม่ได้ส่งข่าวให้มารดาและน้องสาวทราบ
ลิมกอกเหนี่ยวน้องสาวจึงขึ้นสำเภามาตามและอ้อนวอนให้พี่ชายกลับเมืองจีน พี่ชายไม่ยอม
กลับ นางเห็นพี่ชายนับถือศาสนาอิสลามและไม่ยอมกลับ จึงรู้สึกเสียใจมาก

อยู่มาวันหนึ่ง พระยาตานีสั่งให้ลิมโต๊ะเคียนบุตรเขยซึ่งมีความสามารถในการ
ก่อสร้าง ให้สร้างมัสยิดขึ้นที่ตำบลกรือเซะ ลิมโต๊ะเคียนก็ลงมือสร้างทันที ลิมกอกเหนี่ยว
เห็นลิมโต๊ะเคียนผู้พี่ชายลุ่มหลงในศาสนาอิสลามและลงมือสร้างมัสยิด จึงอ้อนวอนให้พี่
ชายหยุดสร้าง และให้กลับเมืองจีน พี่ชายไม่ยอมกลับ และลงมือสร้างมัสยิดต่อไป
ลิมกอกเหนี่ยวแค้นและโกรธมาก ถึงลาไปแสร้งไว้ว่า "ถึงจะชำนาญในการก่อสร้างเพียงไร
ก็ก่อไม่สำเร็จ" แล้วนางก็แสร้งคอยอยู่ที่ต้นมะม่วงหิมพานต์ใกล้ๆ มัสยิดที่พี่ชายสร้างนั้น
ลิมโต๊ะเคียนจึงนำพลลิมกอกเหนี่ยวน้องสาวมาฝังไว้ใกล้กับต้นมะม่วงนั้นแล้วสร้างมัสยิดต่อ
ไป พอสร้างถึงคานบนและจะสร้างโดมก็ถูกฟ้าผ่าฟังลงมา ลิมโต๊ะเคียนก็พยายามสร้างอีก
พอสร้างคานบนสร้างโดมก็ถูกฟ้าผ่าอีก ลิมโต๊ะเคียนจึงไม่สร้างต่อเติมอีก ต่อมาประมาณ

๑๐๐ ปีมานี้ ชาวไทยอิสลามได้ซ่อมแซมเพื่อสร้างต่อเติมให้สำเร็จถูกฟ้าผ่าอีกเป็นครั้งที่สาม จนกระทั่งบัดนี้ไม่มีใครสร้างต่อเติมอีก คงเห็นตัวมัสยิดที่ปราศจากคานบนและโดมจนกระทั่งบัดนี้

ประชาชนต่างมาคำนึงถึงค่าสถาปนาของมัสยิดแห่งนี้และเล็งถึงความศักดิ์สิทธิ์จึงพากันนิยมนับถือมากและพากันไปบนบานที่หลุมฝังศพจนเรียกกันว่า "จำวแม่กอเหนี่ยว" ภายหลังได้สร้างศาลขึ้นที่ตลาดแล้วอัญเชิญรูปจำวแม่กอเหนี่ยวมาประดิษฐานไว้ ณ ที่ศาลจำวเล่งจูเกียงถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ทางศาลจำวได้จัดงานนมัสการจำวแม่กอเหนี่ยวขึ้นทุกปี ประชาชนชาวไทย จีนมานมัสการกันมาก

มัสยิดกรือเซะ

สันนิษฐานว่าสร้างมาก่อน พ.ศ. ๒๓๒๘ สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างยาวประมาณ ๒๐ เมตร เสากรมก่ออิฐถือปูน สร้างแบบศิลปะของชาวตะวันออกกลาง แต่เสียตายสร้างไม่สำเร็จเรียบร้อย คือ สร้างได้เพียงพื้นล่างและฝาโดยรอบ ส่วนตอนบนไม่ได้สร้างเลย เหตุที่ไม่สร้างต่อเติมจนสำเร็จตามคำเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ว่า ลงมือสร้างต่อเติมคราวใดเป็นถูกฟ้าผ่าทุกครั้งไป เลยหยุดการก่อสร้าง อาจจะเป็นด้วยแรงคำสาปของมัสยิดแห่งนี้ หรือ จำวแม่กอเหนี่ยวก็ได้.

มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย
www.library.coi.ac.th